

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Vliv rodinného prostředí na agresivní jednání

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Vypracovala:
Bc. Vít Klamtová

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Vliv rodinného prostředí na agresivní jednání“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 20. 3. 2009

.....
Bc. Vít Klamtová

Poděkování

Děkuji panu prof. PhDr. Blahoslavu Krausovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Bc. Vít Klamtová

OBSAH

Úvod	2
1. Charakteristika rodinného prostředí	4
1.1 Rodina jako sociální instituce	6
1.2 Prostředí současné rodiny	17
2. Agresivní jednání	23
2.1 Charakteristika agresivního jednání	23
2.2 Agresivní jednání dětí	38
3. Působení rodinného prostředí na agresivní jednání	47
3.1 Projekt průzkumu	47
3.2 Analýza a interpretace výsledků průzkumu	50
Závěr	60
Resumé	62
Anotace	63
Seznam použité literatury	64
Seznam příloh	66

Úvod

S agresivním jednáním se setkáváme každodenně. Není dne, abychom nebyli svědky různých druhů agrese nejen vůči nám, ale také vůči okolí.

Vzrůstající agrese se stává celosvětovým problémem a člověk se nemůže ubránit otázce: " Co má vliv na vznik agresivního jednání? " Je to vliv nejen rodiny a rodinného prostředí, ale také vliv masmédií, celkový stav sociálního systému, zdravotní stav jedinců atd.

Odborníci se shodují v tom, že základní bezprostřední vliv na agresivní jednání má rodinné prostředí a v něm probíhající interakce a základní výchovné procesy, tedy předávání vzorů a vzorců jednání z generace na generaci. Velmi mne tato skutečnost zaujala a proto jsem si pro svou diplomovou práci zvolila téma "Vliv rodinného prostředí na agresivní jednání".

V následujícím textu se tedy zabývám vlivem rodinného prostředí na agresivní jednání dětí, a to vlivem jednotlivých faktorů rodinného prostředí.

Nejprve charakterizují rodinné prostředí v celé hierarchii jednotlivých typů prostředí na základě vymezení samotného pojmu prostředí.

V první podkapitole se zaměřuji na rodinu jako na sociální instituci. Zde zdůrazňuji jednotlivé funkce rodiny a celkový význam a vliv rodiny v životě člověka.

V další podkapitole věnuji pozornost prostředí současné rodiny. Popisují ho v souvislosti se současnými změnami základních faktorů rodinného prostředí, které v konečném důsledku ovlivňují vznik agresivního jednání.

Druhou kapitolu jsem nazvala "Agresivní jednání" a v ní se zaměřuji na samotný pojem a druhy agresivního jednání či agrese. Charakterizují jednotlivé příčiny vzniku agresivního chování od vrozených instinktů po naučené jednání či chování.

V další části své práce se zabývám agresivním chováním dětí a předmětem mého zájmu jsou zejména děti středního školního věku. Také se krátce dotýkám otázky dopadu rozvodu rodičů a situací, kdy je vlastní rodič nahrazen rodičem nevlastním, na vznik agresivního chování.

Stěžejní kapitolou je praktická část mé diplomové práce pod názvem "Působení rodinného prostředí na agresivní jednání", která má ověřit teoretické poznaky v praxi.

Jedná se o kvantitativní průzkum prováděný explorativní metodou, tedy na základě

anonymního dotazníku, mezi 100 dětmi od 10 do 11 let ze čtyř základních škol ve Zlíně.

Cílem práce je podat odborné i laické veřejnosti přehledný text a praktické poznatky, které budou vycházet z průzkumu, jenž je součástí této práce.

Tato práce může být také inspirací i přínosem pro tvorbu preventivních programů a podnětem k zamyšlení současných a potencionálních rodičů.

1. Charakteristika rodinného prostředí

Mám-li charakterizovat rodinné prostředí, pak se musím nejprve zaměřit na samotné prostředí, které lze chápat jako prostor, realitu, vše co nás obklopuje a vše co nás bezprostředně ovlivňuje svými podněty. Každé prostředí má dvě stránky, a to materiální (věcnou) a duchovní (sociálně psychickou), neboť v určitém prostoru, který může mít různou velikost, stav, technickou vybavenost a obsahovat různé přírodní i materiální faktory, se nacházejí lidé, mezi nimiž existují vztahy.

Prostředí lze dělit na několik typů podle různých kritérií, a to podle velikosti na makroprostředí, prostředí regionální, lokální a mikroprostředí, podle povahy činností v daném prostoru na pracovní, obytné a rekreační prostředí, podle podílu člověka na podobě prostředí na přirozené a umělé prostředí, podle charakteru a obsahu prvků tvořící prostor na přírodní prostředí, společenské prostředí, sociální prostředí a kulturní prostředí, podle povahy daného teritoria na venkovské, městské a velkoměstské prostředí, podle frekvence podnětů na prostředí podnětově chudé nebo přesycené, podle kvality podnětů na podnětově zdravé nebo podnětově nezdravé (vadné) a podle pestrosti působících podnětů na prostředí podnětově jednostranné nebo podnětově mnohostranné. (Kraus, 2001, s. 100-102)

Na základě výše uváděných kritérií charakterizují rodinné prostředí.

Podle velikosti je mikroprostředím, tedy bezprostředním prostorem, kde člověk pobývá. Podle povahy činností realizovaných v daném prostoru je spíše prostředím obytným a rekreačním než prostředím pracovním, i když je to v současnosti diskutabilní). Podle podílu člověka na podobě prostředí se jedná o přirozené prostředí. Avšak umělé prostředí, člověkem vytvořené, zde také působí. Podle charakteru a obsahu prvků tvořící dané prostředí a povahy prostředí nemohu rodinné prostředí přesně charakterizovat. Jak přírodní, společenské, sociální, kulturní, tak i venkovské, městské i velkoměstské prostředí ovlivňuje rodinné prostředí, které je jejich součástí. Podle frekvence podnětů pak rodinné prostředí (i jiná prostředí) dělíme na prostředí podnětově chudé a podnětově přesycené, podle pestrosti podnětů na podnětově jednostranné a podnětově mnohostranné (pestré), které vede k všestrannému a harmonickému rozvoji osobnosti.

Dále podle kvality podnětů pak hovoříme o podnětově zdravém nebo nezdravém (vadném, závadovém) prostředí.

Jak již bylo v této kapitole popsáno, rodinné prostředí ovlivňuje člověka bezprostředně po jeho narození, ale i v prenatálním vývoji a předurčuje jeho další vývoj a schopnost reagovat na působení dalších typů prostředí, které se vzájemně prolínají. Zjednodušeně lze napsat, že připravenost člověka adekvátně reagovat na podněty a schopnost adaptace na jiné než rodinné prostředí je úzce spjata se socializací v orientační rodině, ve které dítě bezděčně přejímá vzory chování, jednání a vztahy od svých rodičů.

Na úvod této kapitoly jsem chtěla stručně nastínit postavení rodinného prostředí v celé hierarchii jednotlivých typů prostředí. Je zde zřejmé, že všechna tato prostředí se vzájemně prolínají, doplňují a vzájemně ovlivňují.

V podkapitolách věnuji podrobnější pozornost rodině jako sociální instituci a jejímu vlivu na dítě a charakterizují současné prostředí rodiny.

1.1 Rodina jako sociální instituce

Rodina jako sociální instituci se pod zorným úhlem sociálních věd jeví jako "sociální zařízení, jehož primárním účelem je vytvářet soukromý prostor, stíněný proti vířícímu a nepřehlédnému světu veřejnému". (Možný, 2002, s. 13)

Rodinu je možné označit také jako malou sociální skupinu, tedy společně žijící malou skupinu lidí spojenou pokrevními svazky a úzkými citovými vazbami.

(Kraus, 2001, s. 78)

Ale lze také říci, že rodina je "dynamický systém vzájemných interakcí, vzájemných vztahů, vzájemné provázanosti. Chování jednoho každého v rodině ovlivňuje všechny ostatní. Porucha v jednom prvku či v jedné části systému se nutně projeví ve funkci celku". (Matějček, 1999, s. 132)

Každá instituce je určitý systém, souhrn určitých prvků, které jsou propojeny vzájemnými vazbami, plní určité funkce ve vztahu ke společnosti i k sobě navzájem. Takto pojatý systém v sobě zahrnuje také vztahy upravené právními normami. Každá instituce má svou kulturu (své rituály) a také své materiální zázemí.

Hovořím-li o rodině jako o sociální instituci, nesmím zapomenout, že základními prvky systému jsou rodiče, tedy žena a muž a jejich dítě či děti. Rodina, která je takto tvořena se nazývá nukleární rodinou a u ní se v této chvíli zastavím.

Rodina je pro dítě vzorovou společností, kde si osvojuje základní vzorce chování, návyky, dovednosti a strategie, které jsou pak rozhodující pro jeho orientaci ve společnosti, zejména v interpersonálních vztazích. (Lovasová, 2005, s. 16)

"Pro každého jedince je rodina významným opěrným bodem, v němž hledá bezpečí, založené na vzájemném porozumění. Takové zázemí je pak základem dalších sociálních kontaktů jedince ve společnosti." (Kraus, 2001, s. 82)

Jak jsem již krátce nastínila, rodina má ve společnosti funkce, které nemůže žádná jiná instituce plně nahradit.

V první řadě se jedná o biologickoreprodukční funkci. Má význam pro společnost jako celek a také pro jedince v pokračování jeho rodu.

Dále o sociálně-ekonomickou funkci rodiny. Rodina je chápána jako prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti a jako celek je významným spotřebitelem .

Z pohledu sociální pedagogiky je jedna z nejdůležitějších socializačně-výchovná funkce, neboť rodina jako první sociální skupina učí dítě přizpůsobovat se sociálnímu životu, osvojovat si základní návyky a způsoby chování běžné ve společnosti.

Za neméně důležitou považují i rodinnou funkci sociálně-psychologickou. Ta spočívá zejména v podpoře svých členů a v budování a udržování pozitivního rodinného klimatu. V procesu rodinného styku se totiž v rodině vytváří určitá hodnotová a psychická atmosféra, která ovlivňuje všechny účastníky rodinné komunikace. Roli hraje i příslušnost k určité sociální skupině, pocit sounáležitosti s určitými lidmi, s nimiž má jedinec příležitost se identifikovat.

Poslední jmenovaná funkce rodiny může být narušována konfliktními situacemi v rodině jako jsou rozvodové rozepry, neshody mezi generacemi, neshody mezi partnery, psychologické nepřijetí dítěte, dále ji narušují případy závislostí některého člena rodiny na alkoholu, drogách, hracích automatech, sociálně-emočně nevyzrálí rodiče, kteří nezískali vhodné vzory v orientační rodině a mají obtíže naplňovat sociálně - psychologické potřeby svých dětí.

Nezastupitelnou roli hraje v životě člověka také citová funkce, kterou může v uspojitelné míře naplnit pouze rodina. (Kraus, 2001, s. 79 - 83) "Žádná jiná instituce nedokáže totiž vytvořit podobné a tak potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty, a tak podstata a smysl nemohou být nikdy proměněny." (Kraus, 2008, s. 83)

Z výše uváděných funkcí rodiny vyplývá, že rodina jako sociální instituce je nejdůležitější svým socializačně - výchovným působením na své členy, tedy socializačním procesem.

Připomeňme si hlavní úlohy socializačního procesu v rodině. Patří sem příprava dětí a mladistvých na vstup do praktického života. Dítě od narození a po celou dobu života v rodině přejímá informace a aktivně je zpracovává v souladu se svými přirozenými vlohami, biologickými i psychickými potřebami, se svými zkušenostmi, ale i s hodnotovými orientacemi a vzory, kterými jsou pro dítě rodiče a starší sourozenci. Dítě v socializačním procesu uplatňuje také svou vůli, své zájmy, přání, orientace.

Proces socializace se realizuje jako činnost, osobní působení členů rodiny navzájem, zejména na dítě, včetně kladných a záporných vlivů a vzorů. V jeho obsahu se projevují společenské vztahy současné, ale i ty minulé. (Kraus, 2001, s. 80)

Pro úspěšnou socializaci dítěte v rodině je třeba dodržovat základní podmínky, kterými jsou:

- 1) Přiměřené podnětné prostředí odpovídající individuálním potřebám dítěte
- 2) Přiměřená interakce a komunikace v rodině.
- 3) Rodiče jako vhodný model zralého sociálního chování.
- 4) Přiměřená pozice mezi sourozenci.
- 5) Přiměřené opětování náklonnosti a lásky dítěte rodinou.
- 6) Přiměřené uznání dítěte, nejen jeho adaptivité (přizpůsobivosti), ale i jeho spontánnosti (expresivité).
- 7) Adekvátní respektování dítěte jako samostatné bytosti.

Nejsou-li tyto podmínky splněny dochází k desocializaci osobnosti, hovoří se o deviantní socializaci, kdy na rozvoji osobnosti se podílejí nežádoucí podněty. (Kohoutek, 2007, s. 155)

Působí zde sociální role rodičů. Oba rodiče se stávají představiteli možného partnerského vztahu, které dítě od první chvíle svého života sleduje a na kterém se samo učí, jak takový vztah vypadá, jaká jsou pravidla jeho fungování. Z existence takového vztahu čerpá jistotu pro své první kroky ve společnosti. Při jeho sledování se dítě učí řešit konflikty a napětí v partnerských nebo v jiných mezilidských vztazích. Nejvýznamnější úkol rodinné socializace je identifikace v oblasti pohlaví. Děti potřebují trávit čas s dospělými obou pohlaví a to již od druhého roku svého života. Rodinná socializace je také modelem pro osvojování sociálních rolí muže a ženy, otce a matky a také se promítá do budoucí reprodukční rodiny dětí. Harmonická rodina může dítěti ulehčit pozdější orientaci ve světě dospělých i v pozdějším soukromém partnerském životě. (Kraus, 2001, s. 81-82)

Je třeba si uvědomit, že ne všechny děti mají možnost žít v úplné rodině, která by měla být "připravená" pro plnění svých funkcí. Výchova dítěte musí však také někdy probíhat a probíhá v rodinách neúplných či doplněných, což má specifický vliv na utváření osobnosti dítěte a je to považováno za vážný sociální problém. V neúplných rodinách vždy chybí jeden z rodičů a k tomu dochází buď rozvodem manželství a svěřením dítěte do výchovy jednomu z rodičů nebo z důvodů úmrtí jednoho z rodičů nebo jedná-li se o svobodnou matku.

Dítě nemá v takovéto rodině identifikační model rodičů, chybí-li ženský nebo mužský element., a nemá zpětnou vazbu k vlastnímu chování, zda je nebo není adekvátní ve vztahu k druhému pohlaví.

Žena, matka je modelem ženskosti, lásky a něžnosti. Je pro dítě jistotou a základem důvěry k okolnímu světu. Má značnou schopnost porozumět a vžít se do psychiky dítěte, je založena spíše citově než rozumově. Je první osobou, která je pro život dítěte nejvíce potřebná, a přednostně uspokojuje jeho psychické i somatické potřeby. Proto ztráta matky je pro dítě nejzávažnější. U dětí do jedenácti let to může způsobit i vznik duševních poruch.

Muž, otec je modelem mužnosti, síly, autority, disciplíny a dominantního chování. Umí k problémům přistupovat racionálně, dokáže odlehčit problémy a odvést pozornost od nepříjemných stavů humorem či aktivitou. Pro dceru bývá prvním mužem v jejím životě, kterého má ráda a podle kterého posuzuje možné partnery. Podle otcova zájmu hodnotí i sama sebe. Pro syny je otec průvodcem světem mužů, koníčků, sportů a boje. Bez jeho síly, odvahy, trochy bezohlednosti a humoru je pro kluky mnohem složitější stát se mužem. (Hajný, 2001, s. 78)

Chybějící otec v rodině způsobuje abnormální vývoj osobnosti dítěte a také to přispívá k poruchám jeho chování. U dívek v rodině bez otce se nevyvíjí adekvátně pohlavní identita. Nejde o pocitování a prožívání, že je děvče nebo chlapec, ale o společenské role, které identifikační model ztělesňuje.

Z hlediska harmonického a adaptivního vývoje osobnosti dítěte není optimální, aby matka suplovala otcovský model chování.

V doplněné rodině je pak jeden z chybějících rodičů nahrazen novým nevlastním rodičem. Pro dítě je velmi náročné adaptovat se na nového partnera matky nebo nové partnerky otce. "Přijmout někoho do té doby cizího do intimity rodinného soužití není pro dítě otázkou povrchního přizpůsobení dané situaci, nýbrž otázkou jeho identity, jeho vlastního "já". (Matějček, 1999, s. 87)

Problém spočívá zejména v naplnění základní psychické potřeby životní jistoty a všechno cizí i neznámé může u mladších dětí vyvolávat nejistotu, úzkost a napětí.

V souvislosti se socializačně - výchovnou funkcí rodiny považují za důležité popsat také hlavní vlivy na vývoj a utváření osobnosti dítěte, ke kterým patří:

- 1) osobnost členů rodiny,
- 2) postavení dítěte (jedince) uvnitř rodiny,
- 3) psychosociální atmosféra rodiny,
- 4) způsob výchovy a edukativních interakcí,
- 5) materiální stránka života rodiny a také
- 6) zaměstnání rodičů a jeho náročnost.

(Kohoutek, 2007, s. 166)

Kombinace všech biologických, psychických a sociálních složek osobnosti jsou v celém svém systému jedinečné a neopakovatelné. U žádné osobnosti nenajdeme stejnou kombinaci.

Geny získáváme od svých rodičů a to ostatní se rozvíjí interakcí a výchovou v rodině, v rodinném prostředí. Z pohledu psychologie je všeobecně známo, že co získá dítě socializací ve své orientační rodině do šesti let svého věku (než je ovlivňováno jinou sociální institucí - školou), to se stává "kořenem" (základem) jeho osobnosti. V dospělosti tento pevný, neměnný základ promítá do své nové, prokreační, rodiny, zejména v působení na své děti. V tomto právě objevují jistý cyklus přenášení vzorců a vzorů chování z generace na generaci. Za první republiky hovoří sociolog Bláha v této souvislosti o "sociální dědičnosti". (Kraus, 2008, s. 73)

V rodině jako v každé sociální instituci existují vztahy mezi jejími členy. Jedná se o vztah mezi partnery, tedy mezi rodiči navzájem, mezi rodiči a dětmi navzájem a mezi dětmi jako sourozenci navzájem. Tyto vztahy společně vytvářejí psychosociální atmosféru (klíma) v rodině. Zejména vztahy mezi rodiči a vztahy mezi rodiči a dětmi předurčují způsoby výchovy, řekněme určité výchovné postoje rodičů, které převažují v přístupu k dítěti.

Prof. Kohoutek rozděluje typy rodičů na ty, kteří jsou zaměřeni na dítě nebo kteří jsou zaměřeni na sebe. Správný a vhodný způsob výchovy charakterizuje jako výchovu s láskou, trpělivostí, vytvářející vztahy vzájemné sympatie, porozumění, posilující sebedůvěru dítěte a akceptující dítě takové, jaké je. (Kohoutek, 2007, s. 165)

Takovou výchovu lze označit za výchovu demokratickou, která vede dítě k rozvoji jeho samostatnosti, odpovědnosti a respektu k druhým lidem.

Krátce uvedu další způsoby (typy) výchovy. Existuje výchova represivní, kdy rodiče dítě pouze instruují, co mají dělat a udělují tresty, neřídí-li se dítě jejich pokynů. Tento typ výchovy vede jen k vnější ukázněnosti a k nežádoucímu citovému strádání.

Stejně nežádoucí účinky jsou charakteristické ve výchově preferující některé jiné dítě či děti. Nedbá na rovnováhu v uspokojování citových potřeb v rodině, na rovnoprávnost mezi všemi sourozenci v citových vztazích. Hostilní výchova se často projevuje u rozvedených rodičů nepřátelským chováním k dítěti, které připomíná druhého expartnera. Dalším negativním typem výchovy je také výchova autoritářská (kaprálská), při níž je dítě netrpělivě ukázněováno nepřiměřenými tresty. Tvrdým nátlakem a odmítáním dítěte pro nesplnění vyžadované povinnosti vede u dítěte k frustraci, k blokaci sebeuplatnění, k poruchám sebedůvěry a je potlačována jeho spontaneita i tvořivost.

(Kohoutek, 2007, s. 156 - 157)

Extrémem je pak výchova liberální, kdy dítě je jen velmi slabě nebo vůbec není ukázněováno.

Problémem je, když rodiče nemají shodné názory a metody ve výchově dětí, pak se hovoří o výchově nejednotné. Výchova proklamativní je, když navenek rodiče vyhláší správné výchovné cíle, ale při výchově v rodině se těmito cíli neřídí. Při výchově perfekcionalistické rodiče vůči svým dětem vyžadují přehnaně přesné plnění uložených povinností. O výchovu konstantní jde, když za stejnou věc je dítě jednou chváleno a jindy trestáno. Výchova anxiózní spočívá ve zvýšené až přehnané úzkosti a ve strachu o dítě ze strany rodičů, kdy dochází k potlačení spontánních aktivit až v přílišné závislosti na dospělých a až k nedostatku sebedůvěry u dítěte.

(Kohoutek, 2007, s. 167-168)

Dále se objevuje výchova rejekční, odmítavá, bez lásky, výchova ambiciózní, kdy se rodiče neohlížejí na skutečné možnosti i schopnosti dítěte a promítají do nich svoji vlastní ctižádost, výchova brutální je hrubé až sadistické jednání rodičů vůči dítěti, další je výchova degradující, ironizující a ponižující dítě, výchova deprivativní, kdy dítě strádá citově, smyslově i rozumově, výchova hyperprotektivní, hýčkáající rozmazlující, výchova laxní, lhostejná k dítěti (rodiče mají jiné zájmy), výchova merkantilní, odměňující děti i za povinnosti (rodiče si dítě "kupují"). Výchova oportunistická vede dítě k bezzásadovému osobnímu prospěchářství bez ohledu na poškození druhých osob

a bez zřetele na vyšší mravní hodnoty. Při výchově repulzivní je dítě odmítáno, odstrkáváno, je považováno za příčinu vychovatelského nezdaru. Péče o dítě, která se opírá pouze o slovní příkazy, zákazy i rozkazy a ne o osobní příklady je výchovou verbalizující. Při výchově živelně náhodné jsou uplatňovány nestabilní výchovné postoje a postupy. Rodiče na chování dětí reagují podle své nálady.

(Kohoutek, 2007, s. 153)

Tímto jsme vstoupili do dalšího ústředního pojmu sociální pedagogiky, a to do výchovy jako procesu, který reguluje socializaci. Profesor Kraus uvádí tři roviny tohoto procesu. První rovinu označuje jako "díličí výchovu", která zahrnuje určité kázeňské požadavky, zajišťování péče o jedince a jeho vedení včetně učení. Druhou rovinou je pak "individuální výchova" zaměřená na žádoucí vývoj osobnosti a třetí rovina "sociální výchova" je zaměřena na žádoucí sociální orientaci a na vztahy mezi lidmi.

(Kraus, 2008, s. 65-66)

Pro rozvoj osobnosti má zásadní význam výchova v dětství. Rodina pro dítě představuje lidskou společnost. Klade na dítě požadavky, aby dodržovalo určité sociální normy, kontroluje jejich dodržování, odměňuje za dodržování a za nedodržování dítě přiměřeně trestá. Dítě si tak vytváří vlastní vnitřní regulativy chování a jednání.

(Kouhouček, 2007, s. 164)

Materiální podmínky života v rodině tvoří základní hmotné prostředí, a to zejména interiér, který chrání členy rodiny před nepřízní počasí a umožňuje společný rodinný život. Kvalita hmotného prostředí pak závisí na uspokojování základních životních potřeb, k nimž náleží obživa, bezpečí před nepohodou, odpočinek atd.

Vedle společenské úrovně rodiny působí na vývoj osobnosti dítěte také ekonomická úroveň rodiny, která je dána výdělečnými poměry v rodině, což znamená výši finančního příjmu rodiny v poměru na jednoho člena rodiny, poměr mezi příjmy a výdáními, jaké větší investice rodina plánuje, jak je zaměřena na konzum a jak je ekonomicky a společensky úspěšná (status rodiny). Na hospodaření rodiny by se měli podílet všichni členové rodiny na principu vzájemné solidarity, poctivosti a šetrnosti. Rodiny s nadprůměrnými finančními možnostmi nemají děti zahrnovat zbytečnými podněty a tím v nich pěstovat pseudopotřeby. Je třeba vidět značný rozdíl mezi dětmi, které vyrůstají v chudobě, v ekonomickém standardu či v ekonomickém blahobytu. Slabší společenská i ekonomická úroveň rodiny se u dětí odráží ve větší citlivosti, agresivitě, izolaci, pocitu nejistoty nebo také pocitu méněcennosti.

V souvislosti s těmito úrovněmi rodiny lze hovořit o vlivu stáří rodičů, úrovně vzdělání rodičů, jejich zaměstnání a postavení v povolání. Zaměstnaní rodiče vytvářejí pro dítě kvalitnější podmínky než nezaměstnaní rodiče. Rodiče s nízkou kulturní a vzdělanostní úrovní neposkytují dětem optimální stimulaci.

Vzdělanost a kultivovanost rodičů, tedy "kulturní kapitál rodiny", ovlivňuje životní šance dítěte na vyšší vzdělání a s tím i určité povolání a společenské postavení. Vzdělanější rodiče podporují své dítě ve vzdělávání, v rozvoji duševních schopností i kulturních dovedností a také podnětově organizují jeho volnočasové aktivity. Všechny uváděné možnosti se odvíjejí samozřejmě od "ekonomického kapitálu rodiny", kdy rodiče mohou koupit dítěti stimulující hračky, zajistit zajímavé prázdniny se vzdělávacími aktivitami a naučit rozmanité sporty.

Rozhodující roli hraje také bydlení, které si může rodina dovolit.

Rodina může bydlet v rodinném domě, v nájemním bytě nebo v podnájmu. Vlastní obydlí se může nacházet v malém městě či ve velkoměstě. Pak je důležité o jakou část města jde, zda tovární, vilovou či zahradní čtvrť, zda je místo hlučné či klidné, střed města či okraj města, zda jsou poblíž parky, hřiště, zeleň nebo jen ulice. Upravenost bytu pak závisí na kulturní, estetické a hygienické úrovni rodiny.

Důležitý je také "sociální kapitál rodiny", což jsou zdroje rodiny ve svých konexích a společenských stycích, ve výhodných známostech a přátelích. (Možný, 2006, s. 103-104)

Socializace osobnosti je tedy procesem sociálního učení, které vytváří a vyvíjí sebepoznání, sebeuvědomění, sebehodnocení, sebekoncepci. Sebeuvědomění je jevem individuálním, znamená schopnost poznat i hodnotit vlastní chování, zájmy, ideály i motivy a uvědomovat si sebe jako osobnost i své místo ve světě. Sebekoncepcie je bezprostřední vztah člověka k sobě samému, bez něhož nemůže existovat sebnáhled, účinné řízení sebe sama a sebepřijetí. Sociální učení se uskutečňuje formou přímého posilování učení odměnou a trestem. Tak, že žádoucí i odměněné chování je fixováno a nežádoucí je trestem potlačováno. Dále se uskutečňuje formou napodobování jiného člověka, kterého si jedinec váží a také se uskutečňuje identifikací, převzetím všech způsobů chování osoby, kterou si jedinec zvolil jako model.

(Kohoutek, 2004, s. 6 - 7)

Znovu se opakuji, že hlavní význam rodiny spočívá v primární socializaci osobnosti, a to v předávání hodnot, návyků a norem z generace na generaci. Jedná se o hodnotové vzory a vzorce chování vyplývající ze sociální pozice rodiny.

"Vede k přeměně člověka z biologické bytosti v bytost společenskou, tedy postupné začlenňování se do společnosti, proces v němž se učíme v dané společnosti žít."

(Kraus, 2008, s. 59)

"Při sociálizaci je modifikovaná, kultivovaná, rozvíjená i potlačovaná přírodní biogenní podstata osobnosti." (Kohoutek, 2007, s. 155)

A jejím "cílem je vytvoření osobnosti, která se bude samostatně chovat tak, jako by byla pod stálým sociálním dohledem, pod stálou kontrolou."

(Kohoutek, 2007, s. 11)

Vraťme se k tématu této podkapitoly, kterým je rodina jako společenská instituce, jejímž základním úkolem je uspokojování primárních potřeb dítěte. Biologické potřeby jako je potrava, ošacení, přístřeší atd. jsou v rodinách uspokojovány ve většině případů přiměřeně. Ohroženější jsou vyšší sociálně-psychické potřeby, zejména potřeby citového vyžití, sebeuplatnění, společenský kontakt a potřeba poznávat.

Citové vyžití a citová jistota znamenají pro dítě uspokojování potřeb bezpečí, zázemí, potřeby být chráněn, mít někoho, kdo je má rád, s kým se může polaskat, ke komu se může uchýlit, komu si může postěžovat. To je základem životní harmonie a životní radosti. Uspokojení citového vyžití předpokládá oboustraný i hluboký citový kontakt dítěte a rodičů, jehož navázání vyvolává u dětí snahu udržet si přízeň rodičů poslušností a u dítěte se projevuje v jeho zvýšené ovlivnitelnosti rodiči. Je nutné, ale dítě ochraňovat před emočním přetěžováním nepřiměřenými zážitky.

Při uspokojení potřeby sebeuplatnění je důležité, aby rodiče poskytovali dětem kladný a názorný společenský vzor a probouzeli v nich snahu tomuto vzoru se přiblížit. Každá snaha dítěte má být rodiči kladně ohodnocena a nepatrné závady v chování by měly být velkoryse přehlédnuty. Problémem jsou velmi přísní rodiče, kteří mají na své děti vysoké až neúnosné požadavky, což se projevuje malým sebevědomím a sebedůvěrou a naopak děti při malé přísnosti rodičů postrádají uměřenost ve svém sebevědomí a ve své potřebě sebeuplatnění. Potřeba společenského kontaktu je vlastně potřebou sdružovat se s jinými lidmi a potřebou společenské odezvy. U dětí v kojeneckém věku se jedná o potřebu osobního kontaktu se svou matkou, otcem, prarodiči a sourozenci. Při

uspokojování potřeby společenského kontaktu v rodině je důležité, aby život v rodině nebyl izolován od ostatního světa a aby zajišťoval dětem kontakt s příbuznými i s cizími dětmi. Potřeba poznávat je de facto pudem zvědavosti a závisí na rozvoji poznávacích citů dítěte. Chtějí-li rodiče rozvíjet u dětí poznávací city, musí dětem dávat pocit radosti z pochvaly a úspěchu, aby neobrátilo svou pozornost nežádoucím směrem. Úzce souvisí s potřebou výkonu a kreativity, uskutečňování vlastních cílů a s potřebou společenského uznání. Je však třeba si uvědomit, že čím více podnětů, tím dochází k povrchnosti v poznávání a přístupu k věcem i jevům života (vlastnost nových generací). Základní potřeby dětí by měly být přiměřeně uspokojovány s jeho biorytmi, aby si je dítě neuspokojovalo náhražkově, třeba i sociálně nežádoucím způsobem. (Kohoutek, 2007, s. 156 - 160)

Doposud jsem se zaměřovala zejména na funkční rodiny, nebo jsem alespoň popisovala co by taková funkční rodina měla splňovat. Avšak z hlediska plnění či neplnění funkcí rozděluje J. Dunovský vedle rodin funkčních také rodiny problémové, dysfunkční a afunkční. Problémové rodiny jsou takové, kde se vyskytují závažnější poruchy funkcí (některých nebo všech), ale vážněji neohrožují rodinný systém nebo vývoj dítěte. Rodina je schopna sama řešit problémy. Dysfunkční je rodina, kde se vyskytují vážné poruchy funkcí rodiny, které bezprostředně ohrožují nebo poškozují rodinu a zvláště prospěch dítěte (nutný zásah). Nejproblematictější typem je rodina afunkční, ve které dochází k poruchám velkého rázu, že rodina přestává plnit svůj základní úkol a dítěti závažným způsobem škodí, nebo je ohrožuje v samotné existenci.

(Lovasová, 2005, s. 18)

Závěrem této podkapitoly bych chtěla zdůraznit, že rodina jako sociální instituce je jednou ze společenských institucí, kterou nedokáže v plné své funkčnosti žádná jiná instituce nahradit. Rodina je první bezprostřední institucí v životě člověka, s níž se setkává a která ho ovlivní na celý další život. Ovlivní ho rodiče svými temperamentovými vlastnostmi, svým charakterem, mravními zásadami, způsoby jednání, postoji k sobě a k ostatním lidem, svým názorem, svou inteligencí, svými vědomostmi i rozhledem.

Každý rodič by si měl uvědomit, že je hlavním vzorem pro své dítě, a že svým jednáním v různých situacích dává svému dítěti příklad, jak má v podobných situacích jednat. Jakákoliv negativní odchylka ze strany rodičů se projeví v pozdějším chování dítěte.

V některých případech může toto chování prokazovat znaky či prvky agresivního jednání, což je předmětem kapitoly č. 2.

Považuji také za důležité zdůraznit, že rodinu ve svém důsledku ovlivňuje celý sociální systém.

1.2 Prostředí současné rodiny

Jak jsem již uvedla na samém začátku kapitoly, rodinné prostředí má stejně jako všechna ostatní prostředí svou materiální i nemateriální stránku. Jedná se o měnící se faktory rodinného prostředí, díky nimž si rodina prošla řadu složitých historických změn.

Pro pochopení prostředí současné rodiny považuji za důležité jednotlivé faktory vyjmenovat. Jde o demograficko - psychologické podmínky rodinného prostředí, v nichž je zahrnuta celková struktura rodiny a aspekty, které vyplývají z působení rodičů i prarodičů a sourozenců. Patří sem i vnitřní stabilita rodiny jako základ emocionální atmosféry rodinného prostředí a předpoklad přirozeného rozvoje rodinného života. Dále jde o materiálně- ekonomické faktory rodinného prostředí, což se týká zaměstnanosti rodičů, bydlení, finančního zajištění, spotřeba, vliv techniky atd. Neméně důležitým faktorem je také kulturně-výchovná oblast rodinného prostředí, a to se týká zejména hodnotové orientace rodiny, vzdělání rodičů, životní styl, postoje dětí, využití volného času. (Kraus, 2008, s. 86-87)

Prostředí současné rodiny si lze nejlépe uvědomit v komparaci s prostředím rodiny tradiční. Pokud jde o pojetí tradičního prostředí rodiny, tvořila ho obvykle rodina doživotně úplná, široká a vícegenerační a s větším počtem dětí. V ní měl největší autoritu muž, manžel, otec, prostě "hlava rodiny", který zabezpečoval rodinu ekonomicky a zajišťoval její pozici ve společnosti. Měl většinou vyšší vzdělání než žena. Úkolem ženy, manželky a matky byla většinou starost o domácnost, péče o více dětí a jejich výchova. K tomu nebylo třeba vysokého vzdělání. Vztahy mezi rodiči a dětmi spočívaly v poslušnosti, lásce a úctě. Rodiče věnovali veškerý volný čas dětem a komunikaci s nimi. Technologický pokrok nezasahoval výrazně do tradičního rodinného prostředí. Rodiče vybírali vhodného partnera pro své děti z hlediska zachování společenského postavení rodiny, majetku i kulturního kapitálu.

To je však skutečně velmi dávná historie. Nástup moderní a postmoderní společnosti proměnil tradiční prostředí rodiny k nepoznání.

Zaměřím-li svou pozornost na českou společnost, pak musím konstatovat, že od roku 1989 se po 40 letech izolace od západní civilizace začíná vyrovnávat celkovému evropskému vývoji.

Prostředí současné rodiny lze charakterizovat:

1. Na základě změn demograficko- psychologických podmínek prostředí, což se projevuje ve struktuře a ve vnitřních vztazích rodiny.

Ubývá totiž počet úplných rodin a roste počet rodin neúplných. To vše je způsobeno zejména zvyšováním počtu rozvodů a také nárůstem svobodných matek pečujících o jedno nebo dvě děti. Určitý podíl má i ovdovění. Český statistický úřad zveřejnil dne 24. 2. 2003 statistickou analýzu "Rodiny a domácnosti v ČR v letech 1961 - 2001", ze které vyplývá, že nárůst neúplných rodin je markantní.

Pro dokreslení tohoto tvrzení jsem použila výše jmenované statistické údaje, které byly zpracovány na základě sčítání lidu, domů a bytů v r. 2001. Neúplných rodin bylo v ČR v r. 1961 téměř 250 tisíc (249,6) a v r. 2001 to bylo již 576 tisíc (576,4). Při čemž v r. 1961 neúplných rodin s jedním dítětem bylo 78 tisíc (77,8), s 2 dětmi 26 tisíc (26,3), se 3 dětmi 8 tisíc (7,5) a se 4 a více dětmi 3 tisíce (3,1). V roce 2001 je zřejmý rozdíl, kdy neúplných rodin bylo s jedním dítětem 222 tisíc (221,9), s 2 dětmi 102 tisíc (102,4), se 3 dětmi 16 tisíc (15,8) a se 4 a více 3 tisíce (3,3).

(www.czso.cz, publikace 41n2-02)

Neúplné rodiny vznikají v převážné míře jako důsledek rozvodu manželství. Český statistický úřad zveřejnil vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR od roku 1990 do 2001 a dále zveřejnil pohyb obyvatelstva v roce 2002 až 3. čtvrtletí 2008. V roce 1990 bylo uzavřeno 90.953 sňatků a proběhlo 32.055 rozvodů. V roce 2001 to bylo sňatků pouze 52.374 a rozvodů 31.586, v r. 2002 52.732 sňatků a 31.758, v r. 2003 to bylo 48.943 sňatků a rozvodů 32.824, v r. 2004 51.447 sňatků a 33.060 rozvodů, v r. 2005 51.829 sňatků a 31.288 rozvodů, v roce 2006 52.860 sňatků a 31.415 rozvodů, v roce 2007 57.157 sňatků a 31.129 rozvodů, a v r. 2008 to bylo 44.715 sňatků a 23.451 rozvodů. Poslední údaj je pouze ze 3 čtvrtletí roku a proto je nižší. (www.czso.cz, publikace 1112-02, 4001-02 až 4001-08)

Počty rozvodů se na základě uváděných počtů nezměnily, avšak je třeba přihlídnout k tomu, že ve 20. století byla vyšší sňatečnost než v současném 21. století.

Je patrné, že od 90. let minulého století se otevřely nové možnosti a mladí lidé začali odkládat sňatky i rodičovství. Věk prvorodiček stoupá i v současnosti. Je doba, kdy do manželství vstupují ti, kteří by se ve starém reprodukčním režimu ženili a vdávali už v první polovině 90. let 20. století, ale sňatek dosud odkládají.

Při statistickém výčtu berme v úvahu tu skutečnost, že se zvýšil také počet nesezdaných soužití, jejichž zánik není žádným způsobem podchytilný.

(Možný, 2006, s. 255 - 256, 103 - 104)

Lze vysledovat také nárůst nesezdaných soužití, což "je veřejným míněním všeobecně přijímáno". (Možný, 2006, s. 257)

Nesezdaná soužití jsou často chápána jako manželství na zkoušku, a když se soužití osvědčí, pak v pozdějších letech bývá uzavřen sňatek.

Dále dochází ke zmenšování počtu členů rodiny. Rodina již není tradičně vícegenerační domácností. Je převážně nukleární, bez prarodičů i jiných příbuzných, tedy matka, otec a jedno dítě nebo nejvíce dvě děti.

Dochází ke změně v reprodukčním chování rodiny. Ubývá prostředí rodin, kde žije více než jedno nebo dvě děti. Je zaznamenán velký nárůst jedináčků, což přináší nároky na rodiče při jejich výchově. Vše je důsledkem zvyšujícího se vzdělání ženy a klesajícího zájmu mužů o otcovství. Děti se začínají rodit rodičům ve vyšším věku až po určité době trvání manželství nebo partnerského soužití.

Zvyšuje se také počet osob žijících v jednočlenných domácnostech.

(Možný, 2006, s. 264 - 265)

Změnily se vnitřní vztahy v rodině. Poklesla autorita muže. Muž ztrácí tradiční postavení "hlavy rodiny". Není samozřejmě ponižována jeho nezastupitelná role v rodině, ale žena už má stejná práva a povinnosti jako muž. V současnosti se mnoho hovoří o mužích na mateřské dovolené. Žena pak chodí do zaměstnání, zajišťuje ekonomickou stránku rodiny a muž pečuje o dítě a o domácnost. Ženy získávají vlastní příjem a tím i svou vyšší autonomii v rodině.

Dochází k nárůstu disfunkčních rodin způsobený mnoha faktory, ke kterým patří nižší vzdělání spojené s nižší sociokulturní úrovní, dále nezaměstnaností, osobnostní nevyzrálostí, sociální nezralostí a nepřizpůsobivostí rodičů. Patří sem i nadměrné ambice rodičů na dítě i na sebe sama. Důsledkem je, že přibývá problémových dětí z dobře situovaných rodin, chování dětí a mládeže celkově nabývá na závažnosti, zvyšuje se agresivita i kriminální charakter jednání dětí a mladistvých.

Přibývá také násilí, a to opakované fyzické, psychické nebo sexuální násilí proti osobě či osobám v prostředí rodiny. Nejčastěji se odehrává mezi partnery, kdy bývá obětí převážně žena, ale častými bývají i děti, senioři, ale i zdravotně postižení členové rodin.

Násilí na dětech a ženách jsou způsobovány blízkou příbuznou osobou. Výzkumem bylo zjištěno, že 41% žen zažilo při násilí pocit ohrožení života. Děti trpí násilím v rodině jako oběti i jako jeho svědci. K násilí na dětech dochází v současnosti velmi často, a to převážně v rodinách a nejčastějšími násilníky jsou rodiče.

(www.rodina.cz, Národní zpráva o rodině 2004, s. 13)

2. Prostředí současné rodiny lze dále charakterizovat na základě rychlé změny materiálně-ekonomických faktorů prostředí, což značně ovlivňuje materiální zajištění současné rodiny.

Fenomenem dnešní doby je nezaměstnanost rodičů a tím propad celé rodiny do nižších příjmových pásem. V souvislosti s hospodářskou krizí je předpoklad, že se bude tento jev ještě znatelněji prohlubovat. Stát je schopen svým sociálním systémem zajistit základní potřeby rodiny. Avšak největším problémem je a v budoucnu bude neúměrná zadluženost rodin, které řešili svou neúnosnou finanční situaci různými druhy půjček a na základě toho jim hrozí sociální vyloučení. To vše se odráží v sociálním procesu v rodině a děti z těchto sociálně slabého prostředí se mohou stát oběťmi šikanování nebo se mohou deviantně chovat.

Začíná se velmi znatelně projevovat socioekonomická nerovnost rodin a zejména růst chudoby, což ovlivňuje materiální podmínky pro zájmovou činnost dětí a jejich přípravu do školy, neboť některé školy si také kladou velké nároky na technické vybavení dětí. Pak toto materiální zajištění rodiny se odráží také v kulturně-výchovné oblasti rodinného prostředí. Závisí zejména na příjmových pásmech podle zařazení členů rodiny do výkonu profese.

Dalším problémem je i harmonizace vztahu mezi zaměstnáním a rodinou, která souvisí s pracovním zatížením rodičů. V současnosti chybí rovnováha mezi pracovním a rodinným životem, tedy mezi časem stráveným v zaměstnání a časem stráveným s rodinou či věnovaným rodině.

"Čím je dnes práce kvalifikovanější, tím více času si vynucuje nejen její aktuální výkon, ale i průběžná říprava na ni, neboť proces vzdělávání zaměstnavatelé v řadě případů vyčleňují z pracovní doby do volného času svých zaměstnanců."

(Sirovátka, 2006, s. 28)

V současnosti je také velký nárůst dvoukariérových manželství.

3. Charakteristika postředí současné rodiny na základě změn v kulturně-výchovné oblasti rodinného prostředí se projevuje ve výchovném stylu rodičů, v trávení volného času s dětmi a v postojích dětí k životu ve společnosti.

Již zmiňované profesní zatížení rodičů se odráží v nedostatku času pro výchovu dětí. Rodiče to pak většinou kompenzují tím, že děti obklopují nadměrnými materiálními prostředky. To vše se samozřejmě odráží v hodnotovém systému a následně v charakterových vlastnostech dětí a vede to až k deviantnímu chování.

Komunikace vázne v řadě případů na tom, že členové rodiny se jen zřítka setkávají a společně éměř nekomunikují. Rodiče často před společným rodinným ivotem dávají přednost svým zájmům a vému intimnímu životu a jejich děti jsou odkázáni samy na sebe a žijí si vlastním životem. V tomto spatřuji zárodky patologického životního stylu dětí, které pak tráví svůj volný čas na ulici bez řádného naplnění a stávají se rizikovou skupinou v souvisloti s agresivním chováním.

Trávení volného času je velmi spjato také s ekonomickými podmínkami rodinného prostředí, neboť rodiče ze sociálně slabých rodin nemohou dětem dopřát takovou zájmovou činnost, cestování a trávení dovolených, jako mají děti z rodin z vyšších platových pásem. Také návštěva divadel, výstav a kulturních akcí vyžaduje finanční prostředky. Na druhou stranu je třeba vidět i rodiny, které dostatečné finanční prostředky mají, ale žijí pouze konzumním stylem života a dětem kromě uměl vytvořené potřeby nedokáží předat jiné než materiální hodnoty bez emocionálních a kulturních prvků.

Negativní dopad má také izolovanost prostředí rodiny, to znamená, že se rodina často uzavírá před vnějším společenským prostředím. Dochází k oddělování života více generací, mizí sousedské vztahy a lidé se snaží unikat "záplavě podnětů dnešního přetechnizovaného a medializovaného života do pomyslného klidu rodiny".

(Kraus, 2008, s. 84)

Uváděné charakteristiky prostředí současné rodiny patří mezi faktory, které v konečném důsledku mohou ovlivnit vznik agresivního chování. Jejich rychlý negativní vývoj se čím dál tím více stává úrodnější půdou pro růst agresivního jednání dětí i dospělých.

2. Agresivní jednání

2.1 Charakteristika agresivního jednání

Agresivní jednání zahrnuje velké množství různých projevů, které nelze jednoduše charakterizovat. Má své specifické znaky, kterými se odlišuje od jiných druhů chování. Mezi tyto znaky patří zejména poškozování, ubližování, záměrnost jednání, porušování norem a motivem jednání není v žádném případě prosociální úmysl. Jednání, které vykazuje tyto znaky se označuje také pojmem agrese.

Mezi související pojmy patří agresivita, tj. určitá dispozice k agresivnímu chování. Ten, kdo má vysokou míru agresivity, je náchylný jednat v různých situacích agresivně. Dalším pojmem je asertivita, která lehce může přejít do agrese, tedy schopnost trvat na svých názorech a prosazovat svoje práva v rámci zákonů, aby ostatní uznali, že má právo rozhodnout, jak bude myslet a jednat.

Jeden z projevů agresivního jednání je násilí, tedy záměrný pokus fyzicky někomu ublížit.

Agresivní jednání je nejčastěji chápáno: (Čermák, 1999, s. 9)

- 1) jako násilné narušení práv druhého člověka,
- 2) jako ofenzivní jednání,
- 3) jako asertivní jednání,
- 4) jako aktivita agresivního pudu, který ovlivňuje chování,
- 5) jako chování k uspokojení životních potřeb nebo k překonání ohrožení fyzické nebo psychické integrity, ochrana člověka jako jedince a jako druhu,
- 6) jako základ intelektuálního vývoje člověka k získání nezávislosti,
- 7) jako chování bez motivace,
- 8) jako donucovací prostředek k získání moci nad druhým člověkem a
- 9) jako vyhledávání záliby v ubližování jiným lidem, tedy radost a uspokojení z agresivního chování.

Obecně lze agresivní chování chápat "v pozitivním smyslu" jako prosazení vlastních cílů, kterých chce jedinec aktivně a cílevědomě dosáhnout, a "v negativním smyslu" jako záměrné jednání s cílem ublížit jiným osobám, zvířatům, poškodit či zničit určité předměty. Může jít také o agresi proti sobě, což se projevuje jako sebevražda nebo jako různé způsoby sebepoškozování.

Pro porozumění lidské agresi se stále používá klasifikace agrese, kterou formuloval Moyer na základě studií chování zvířat: (Čermák, 1999, s. 10 - 11)

- 1) Predátorská agrese je útočné chování zvířete proti přirozené kořisti.
- 2) Agrese mezi samci je vnitrodruhová agrese k nastolení hierarchie samců ve skupině.
- 3) Agrese vyvolaná strachem se objeví v situaci, která ohrožuje jedince a kdy útěk není možný.
- 4) Dráždivá agrese je vyvolána různými objekty, kdy ji předchází frustrace, bolest, hlad, únava nebo jiné stresory.
- 5) Mateřská agrese je jednání matky při ohrožení mláďete.
- 6) Sexuální agrese
- 7) Agrese jako obrana teritoria je projevem v situaci, kdy je narušeno již vymezené území.

Následně pak J. R. Meloy rozlišoval afektivní modus agrese, kterou charakterizoval jako agresi dráždivou, agresi mezi samci, agresi teritoriální a agresi mateřskou. Afektivní agrese je výsledkem vnějších nebo vnitřních podnětů. Je doprovázena hlasovými projevy a útokem nebo obrannými postoji. Vedle afektivního modusu rozlišoval predátorský modus agrese, která slouží ke zničení kořisti za účelem zajištění potravy (zajištění potřeb). U lidí je však předem plánována.

Rozeznávají se různé druhy agresivního chování. (Čermák, 1999, s. 11-12)

Základní druhy:

- 1) instrumentální agrese je založena na předem připraveném a promyšleném plánu s možnými variantami jeho průběhu. Je prostředkem k dosažení vytyčeného vnějšího cíle.
- 2) emocionální agrese (zlostná, afektivní jednání) je založena na silné negativní emoci, zejména hněvu. Cílem tohoto jednání je samostatná agrese.

- 3) Přímá agrese je směřována přímo k adresátovi.
- 4) Nepřímá agrese se projevuje v případě, že se člověk obává trestu za agresi přímou nebo přímou nelze v dané situaci použít.
- 5) Fyzická
- 6) Verbální (slovní)
- 7) Aktivní je dána určitou činností vůči adresátovi agrese
- 8) Pasivní spočívá v nevykonání určité činnosti.

Další druhy:

- 1) Přímá fyzická je například facka, kopnutí, cloumání.
- 2) Přímá verbální je například nadávání a sesměšňování.
- 3) Nepřímá fyzická se projevuje zejména ničením majetku, který patří adresátovi agrese.
- 4) Nepřímá verbální se projevuje ve formě pomluv, hostilní poznámky a žerty. K tomuto druhu agresivního chování náleží symbolická agrese ve formě kreseb a básní. Jistým druhem je i agrese ve formě mailů a SMS zpráv.
- 5) Fyzická aktivní přímá je de facto bití.
- 6) Fyzická aktivní nepřímá je například najmutí vraha.
- 7) Verbální aktivní přímá se projevuje urážkami a znevažováním
- 8) Verbální aktivní nepřímá spočívá v rozšiřování pomluv, které druhému ubližují.
- 9) Fyzická pasivní přímá je fyzické bránění někomu v dosahování jeho cílů. Např. bránění demonstrantům ležet na silnici
- 10) Fyzická pasivní nepřímá je odmítnutím splnit požadavky. Například odmítnout při demonstraci uvolnit silnici.
- 11) Verbální pasivní přímá je odmítnutí s někým mluvit a odpovídat na otázky.
- 12) Verbální pasivní nepřímá znamená nezastat se někoho, je-li nespravedlivě krizizován.

Podle intenzity agresivního jednání lze rozlišit 3 základní stupně: (Palovčíková, 2008)

- 1) Hostilita, která se projevuje nepřátelským postojem vůči druhým lidem. Jedná se o projevy antipatie.
- 2) Verbální agrese, která se projevuje v přímé formě jako nadávky urážky a v nepřímé formě jako telefonáty, dopisy, SMS.
- 3) Brachiální (fyzická) agrese

Mezi agresivní chování je zahrnuto i psychické a emocionální zranění jako je zastrašování a vyhrožování.

Do kategorie agresivního chování patří také šikana, která je celosvětovým problémem. Stále se objevuje v nižších věkových hranicích a vykazuje stále vyšší brutalitu a bezohlednost. Netýká se však pouze dětí, ale také dospělých jedinců. Jedná se de facto o útok agresora proti lidské důstojnosti oběti a podstatou je dlouhodobé opakované a úmyslné ubližování s cílem získat převahu nad lidmi či člověkem. Charakteristickým znakem je nepoměr sil. Oběť je bezbranná a agresor má fyzickou sílu a moc. Oběť pak má pod vlivem šikanování zvýšený sklon k depresivnímu chování, má o sobě i své hodnotě pochybnosti a trpí pocity méněcennosti. A to se později může projevit také v určité agresivní reakci. (Kraus, 2007, s. 218)

Na vzniku agresivního jednání se podílejí biologické, psychické a sociální komponenty. Existují určité zděděné biologické dispozice, které jsou posilovány psychickými a sociálními faktory.

Podle Sigmunda Freunda je agrese vrozeným instinktem, pudem, a je dána geneticky.

Vědci se zabývali chromozomálními poruchami z hlediska sklonu k agresivnímu jednání. Zjistili, že nadbytečný chromozóm Y bývá spojován nejčastěji s antisociálním a agresivním chováním u mužů. Muži pak mají větší tělesnou hmotnost a ta má úspěch v agresivním chování. U žen hraje důležitou roli chromozóm X. Žena typu XO je agresivnější než žena typu XX.

Další výzkumy se týkaly pohlavních hormonů. Zvýšená sekrece testosteronu může mít vliv na zvýšení agrese u mužů a zvýšená hladina progesteronu u žen snižuje míru agresivity.

Výzkumy mozku ukázaly, že fungují dva systémy agresivního jednání. Je to systém spouštějící agresi, který obsahuje prvky vyvolávající agresivní reakci. Druhým je systém vypínající agresi a ten obsahuje prvky vyvolávající stavy libosti. Konec stavu libosti vyvolává následnou agresivní reakci. Oba systémy fungují společně, ale také nezávisle na sobě.

Na růst agresivního chování má také vliv alkohol, po jehož požití ztrácí jedinec zábrany a častým projevem jsou hádky v rodině a delikvence mladistvých. Alkohol narušuje poznávací procesy tlumící agresi.

Agresi posiluje také Amfetamin a kokain, ale při nižších dávkách.

Marihuana snižuje schopnost sebekontroly a navozuje psychotické stavy, přičemž nižší stavy posilují agresi a vyšší ji redukují.

Inhaláty vedou k intoxikaci a růstu agrese.

Sedativa a antioxidanty přinášejí v nadměrném množství ztrátu kontroly a narušeným úsudkům. Agrese je menší než u alkoholu a inhalátů.

Nikotin agresi tlumí. (Čermák, 1999, s. 15-28)

V běžném životě se lidé chovají agresivně, protože je ovlivňují negativní emoce jako hněv, vztek a zlost. Silná emoce zablokuje racionální složku myšlení a člověk reaguje, aniž by si uvědomoval možné důsledky. Zdrojem emocionální reakce bývá často postupné nahromadění drobných negativních prožitků. Jedinec se tak postupně stává zranitelnějším vůči nejrůznějším podnětům. Negativní prožitky mohou vznikat z hádek s blízkými osobami, s pocitu vlastního selhání, nebo mohou být způsobeny nemocí, různým handicapem nebo nezaměstnaností. Výbuch agrese je pak důsledkem souhry okolností. Toto je projevem emocionální agrese. Bývá označována jako impulzivní, expresivní nebo hostilní. Nebývá předem plánována, propuká náhle jako impulzivní reakce na nepříjemný pocit vyvolaný stresem. Nebo také tím, že nám někdo naruší naše plány. Pak máme potřebu fyzicky zabránit takovému jednání. Člověk se vnitřně nabudí, získá určitou energii a tím zesiluje nutkání k agresi proti v tu chvíli provokujícímu podnětu. Každého jedince nabudí k agresi jiné podněty, jako např. jiné osoby, předměty, situace a jiné. V této souvislosti se hovoří o predispozici, kterou nelze jednoznančně definovat. Obecně je to skrytý souhrn specifických vlastností. Predispozice může být vrozená nebo získaná, naučená. (Čermák, 1999, s. 29-31)

Původ této agrese je nejčastěji spojován s frustrací, tedy s překážkou v dosažení určitého cíle. Frustrace vyvolává negativní emoce, nejčastěji hněv, a to vede k cílenému agresivnímu jednání k překonání frustrace. Samotná agrese pak může vyvolat úzkost, která se může stát zdrojem další agrese.

Výzkum frustrace a agrese prováděl v r. 1939 Dollard, Doob, Miller, Mowrer a Sears. Pověřili hypotézu, že agrese je vždy výsledkem frustrace a frustrace vždy spěje k určité formě agrese. (Palovčíková, 2008)

Ve vztahu mezi frustrací a agresí existují proměnné:

- 1) Strach, nebo-li obava, že za agresí bude trest a proto ji jedinec potlačuje.
- 2) Náhradní cíl jako náhrada přímé agrese za agresí nepřímou. Příkladem je rozbíjení předmětů, které patří osobě vůči které měla být agrese namířena.
- 3) Přemístění agrese znamená, že agrese může být zaměřena na cíl, jenž nahradí cíl původní (obětní beránek)
- 4) Redukce tenze je vyprázdnění agresivního pudu, uvolnění napětí.
(Čermák, 1999, s. 33-34)

Frustraci nezpůsobují jen jiné osoby, ale také to, když člověk nedokáže dosáhnout požadovaného cíle.

Za emocionální motiv, který vyvolává a podporuje agresivní chování je považován hněv. Zejména hostilní osoby pocítují hněv, zlost, pohrdání, nenávist a nedůvěru vůči jiným osobám nebo jiným objektům. Jejich nepřátelský postoj může směřovat až k nenávisti, která zahrnuje znechucení, podrážděnost nebo roztrpčení.

(Čermák, 2003, s. 136-136)

Hněv je tedy emocionální reakcí na určitý podnět. Podle Berkowitze je nastartován situacemi způsobujícími odpor, a to převážně urážkami, nepadeními, frustrací nebo škodlivými vlivy prostředí.

Hněv někdy doprovází smutek a často také způsobuje depresi. Příkladem je dítě v nemocnici, kdy odloučení nebo bolest vyvolává smutek, ale zároveň agresivní projevy. Podle Averilla (Čermák, 1999, s. 41)

hněv napomáhá legitimizaci agrese, neboť se jedná o silnou emoci a člověk ji nedokáže kontrolovat. Vzhledem k tomu nemůže nést odpovědnost za chování pod vlivem této emoce.

Hněv je často nesprávně ztotožněn s city. Lidé se někdy chovají v závislosti na tom, co pocítují.

Pocit hněvu může být iluzí.

Hněv se nevyskytuje v mysli ani v těle jedince. Je chápán jako pud, jako způsob hodnocení situace.

Hněv může být: (Čermák, 1999, s. 42-43)

- 1) Primitivní, když se jedná o představy o pomstě. Lze jej označit za zuřivost nebo vztek a má velkou intenzitu. Ten, kdo je tímto hněvem ovládnut se zaměřuje na tu část objektu, kterou považuje za zdroj provokace.

- 2) Psychotický hněv, což je reakce na ohrožující podněty z reálného světa, tedy popření a odmítnutí všeho reálného. Tato situace nastává, když si člověk kolem sebe vytváří obranný systém, svůj vnitřní svět, a čím více je člověk nezávislý na vnější realitě, tím více je z vnějšku zranitelnější. Je srovnatelný s hněvem primitivním a také se vymyká určité kontrole.

Geen v roce 1990 vytvořil model afektivní agrese. Charakterizoval agresi jako funkci souvisejících proměnných:

- 1) Biologická dědičnost, průběh učení nebo sociální normy předurčují člověka k agresivnímu jednání .
- 2) Masmédia s agresivními pořady přispívají k výskytu agrese.
- 3) Změna situace vytvářející podmínky pro vznik stresu
- 4) Frustrace
- 5) Útok jiné osoby nebo jiných osob
- 6) Rodinné poměry
- 7) Stresory prostředí
- 8) Fyzická bolest
- 9) Interpretace stresorů , tedy soudy o situaci.

Podle Geena je velmi důležitý odhad jednotlivých situací, a to primární odhad a sekundární odhad.

Když je podnět při primárním odhadu označen za normální nebo jej lze ospravedlnit, pak přichází malý stres. Když je označen za záměrný či poškozující, úroveň stresu je vysoká. Zmírnění agrese může nastat při sekundárním odhadu, když si člověk uvědomí, že je schopen na situaci reagovat jinak, tedy konstruktivním způsobem zvládnout situaci, a když hledá prostředky k zvládnutí agrese.

Člověk se tedy chová agresivně na základě vrozených instinktů, které musí vyprovokovat nějaký podnět. Vrozené instinkty je však potřeba usměrňovat výchovou pro snížení jejich nebezpečnosti, neboť současné technické prostředky zvyšují schopnost člověka zabíjet.

Český psycholog Pavel Říčan to vysvětluje tak, že pokud má člověk holé ruce a žádný sportovní výcvik, nebezpečí zabití druhého není příliš velké. Adresát agrese začne totiž křičet, naříkat, protestovat nebo prosit a tím vztek agresora utlumí. Má-li však agresor v ruce nebezpečné technické prostředky, jako je například nůž nebo jiná sečná či střelná zbraň, může zabít dřív, než instinktivní brzdy zaberou. (Říčan, 1995, s. 22-23)

Agresivní sklony na základě instinktů se utváří v prvních letech života. Psychiatr Stanislav Grof vidí příčinu brutality lidí v síle prožitků člověka, když se dostával porodními cestami na svět a cítil, že mu jde o život, tedy, když je člověk zlý, tak znovu prožívá svůj porod a chová se jako by mu šlo o život.

Existují určité osobní indkátory emotivní reakce, které tvoří proměnné, a to iritabilita jedince a jeho náchylnost k emocionální reakcím. Obě proměnné lze charakterizovat jako nadměrnou emocionální reakci na události, které jsou vnímány jako frustrující. Týkají se jedincovy schopnosti tolerovat frustraci a zvládnout vzrušení a reakci v situacích ohrožení, napadení či útoku.

Iritabilita je snadnost s jakou jedinec reaguje výbušně na nepatrnou provokaci, včetně náladovosti, mrzutosti, podrážděnosti a hrubosti.

Náchylnost k emocionálním reakcím je důležitá pro zkoumání vztahů mezi ofenzivními a defenzivními komponenty agresivní reakce.

Hostilní přemítání je určitá představa, která podporuje touhu po odplatě, jež se objevuje po předchozí provokaci. Jedná se o překonávání negativních pocitů a touhy po rychlé odplatě, a to u lidí schopných rozptylovat myšlenky na agresi. Lidé méně schopní rozptylovat myšlenky na agresi nebo osoby, které intenzivně přemítají o agresi budou jednat agresivně v důsledku touhy po pomstě za skutečná či domnělá příkoří.

Tolerance vůči násilí je pozitivním postojem k násilí a ospravedlňování různých forem násilného chování.

Indikátory pocitu viny a strachu. Prožitek viny je strach z trestu a potřeba nápravy. Aktivní podoba pocitu viny je empatie s výčitkami svědomí, což vede jedince, který se choval agresivně k revizi svého činu.

Strach z trestu je zakoušet pocitu pronásledování, útisku a tenze.

Potřeba nápravy souvisí s empatií. Je to tendence zakoušet výčitky svědomí, rozpaky a stud, spojené se silnou potřebou napravit špatné činy.

Celkový obraz agrese je vytvářen řadou osobnostních charakteristik. Náchylnost k emocionálním reakcím, strach z trestu a iritabilita souvisejí s emocionální stabilitou versus neuroticismem osobnosti.

Náchylnost k emocionálním reakcím a strach z trestu souvisí s aktivitou versus nedostatkem energie.

Velmi negativní je souvislost mezi náchylností k emocionálním reakcím a maskulinitou versus feminitou, tedy mezi ženskostí a mužností.

Iritabilita souvisí s nedůvěrou versus defenzivou. (Čermák, 2003, s. 27-30)

Albert Bandura zastává teorii, že agrese je naučené chování. Jedná se o chování, které se jedinec učí na základě vlastních zkušeností nebo zprostředkovaně, tedy pozorováním sociálních interakcí jiných lidí, jiných modelů, kterými mohou být rodinní příslušníci, lidé známí nebo symbolické modely z masmédií. Snadno se napodobuje model, který se jeví jako inteligentní, má sociální i technické kompetence, má vliv a moc a zaujímá vysokou pozici v různých společenských skupinách.

K agresivnímu jednání je však nejsilněji ovlivněno dítě, jenž je doma nepřiměřeně až krutě trestáno nebo bezdůvodně týráno, a vidí s jakým uspokojením rodiče prosazují svou moc. Trest má malý tlumící účinek. Dítě chápe trestajícího jako model, který je úspěšný v dosažení svého cíle a to posiluje agresivní chování dítěte. Děti, které jsou fyzicky trestané se více mezi sebou bijí. Rodiče samozřejmě děti trestají proto, že porušují normy chování. Albert Bandura hovoří o "recipročním determinismu", který spočívá v tom, že dítě je za špatné chování rodiči trestáno, to pak napodobuje chování svých rodičů a je znovu trestáno.

Výše zmíněný vědec rozeznává čtyři procesy, které podněcují agresi:

(Čermák, 1999, s. 54)

- 1) Přímá funkce modelování, kdy pozorovatel má informace o kauzálních vztazích mezi prostředkem a cílem v dané situaci.
Když si pozorovatel osvojí svoji zkušenost z pozorované situace, pak se může domnívat, že v podobné situaci dosáhne podobnými prostředky podobných cílů.
- 2) Narušení inhibice, kdy pozorovatel se učí, že se lze vyhnout trestu. Sleduje-li pozorovatel model, který nedostane odplatu ani není za svoji agresi potrestán, pak jsou narušeny mechanismy tlumící agresi.
- 3) Růst excitace, kdy pozorováním agresivního chování jiných osob se zvyšuje emocionální vzrušení či podrážděnost pozorovatele. Imitace je tímto posilována a intenzita agresivní odpovědi se zvyšuje.
- 4) Změřenost na neobvyklé prostředky agrese, kdy efekt nápodoby se může zvyšovat zaměřením pozornosti pozorovatele na způsob provedení agresivní akce nebo na prostředek, který se k agresi použije.

Velký vliv má také pozorování agrese v médiích a násilné počítačové hry, kde bývá agrese většinou odměňována a oslavována.

Vysoce agresivní člověk se vyvíjí postupně již od dítěte, a to tak, že si pamatuje ty způsoby svého vlastního jednání, které vedou k úspěchu. Jinak řečeno, pozitivní výsledek, který je dosažen agresí, ovlivňuje chování dítěte v budoucnu. Negativní důsledek agresivního chování pak brání opakování agrese.

Děti, které se stávají cílem agrese jiných, stávají se samy velmi agresivními, pokud dokáží útoky agresorů zastavit. Pokud je dítě přesvědčeno, že agresí odvrátí špatné zacházení se svou osobou v budoucnu, použije agresi, i když si uvědomuje nepříjemné bezprostřední důsledky svého jednání. (Čermák, 1999, s. 55)

V této souvislosti vysvětloval v roce 1984 Huesmann a Eron agresivní chování podle tzv. "kognitivních scénářů". (Čermák, 1999, s. 47)

Dítě, které řeší interpersonální konflikty agresivně bývá často vystaveno většímu počtu agresivních událostí, které si zapamatuje (zapíše či zakóduje do paměti) jako scénáře

a ty se opakováním posilují. Dítě si pak oživí agresivní schéma ve chvíli, kdy se objeví konflikt a agresivní chování je pak důsledkem zakódovaného scénáře v paměti dítěte. Každá nová agrese doplňuje nové scénáře a proces zakódování, opakování a oživení se tak cyklicky opakuje.

Ze scénářů, které dítě používá si postupně odvozuje zásady, podle nichž se řídí v nové situaci a dospívá tak k názorům, postojům a hodnotám, které řídí jeho chování. Nejde zde o teoretické uznávání, že se to sluší, ale o skutečné uplatnění v chování.

Celý proces vytváření scénářů, zásad postojů a hodnot je v rozhodující míře ovládáno jednáním lidí, v nichž má dítě svůj vzor, s nimiž se identifikuje. Jedná se zejména o rodiče, ale také o postavy z televizní obrazovky, s nimiž dítě tráví často více času než svými rodiči. (Říčan, 1995, s. 24)

Takto popisovaná agrese se označuje za instrumentální agresi, kdy agresor plánuje agresivní jednání a volí agresivní prostředky k dosažení svého cíle a rozhoduje se spáchat agresivní čin. Spočívá v hodnocení situací, sociálních reakcí a schopností využívat agresivního jednání jako strategii k dosahování cílů.

Značným problémem je pak zalíbení agresora v krutosti, kdy pocítuje rozkoš, když oběť trpí. To je již patologické agresivní chování, například sexuální sadismus a jiné. Člověk má totiž silnou potřebu citového vztahu a pokud se mu to nedaří, vynutí si v zoufalství vztah tak, že na objekt své touhy zaútočí. Naváže tedy silný vztah, ale negativní.

Někteří lidé mají k agresi větší náchylnost než jiní lidé. Lze říci, že mají takové vlastnosti, které usnadňují vybavení agrese. Debaty odborníků se zaměřují zejména na vztah mezi dispozicí a sociálními faktory, což ovlivňuje vznik agresivního chování. Rozdílný je samozřejmě sklon k agresi u normální populace a u násilných jedinců, jejichž agresivní chování je extrémní a vykazuje psychopatické znaky.

Náchylnost k agresi můžeme tedy charakterizovat na základě typologie určitého souboru vlastností, které u člověka přinášejí vyšší riziko, že se bude chovat agresivně. Jednotlivý typ je vlastně ideálním modelem a reálné chování vychází z kombinace různých typů.

Podle Berkowitzova rozlišení agrese se rozlišují dva typy agresorů:

1) emocionálně reaktivní

2) instrumentální

Emocionálně reaktivním typem je většina agresorů. Je pro ně charakteristická prchlivost, snadná vznětlivost, výbušnost a rychlý přechod k impulzivním reakcím na slabé vnější nebo vnitřní podněty. Agrese vznikne, protože se tyto lidé snadno nechají vyprovokovat, mají vysokou míru dráždivosti a náchylnosti k emocionálním reakcím. Jedinec náchylný k emocionální agresi mívá přehnaný strach ze selhání, cítí se depresivně, bezbranně, bezmocně a je přecitlivělý na kritiku. Vyvolání emocionální reakce je u těchto typů agresorů snadné a není možné dostat tuto reakci pod kontrolu a ovládnout nebo potlačit související chování.

Instrumentální typ uplatňuje agresi, když chce vědomě uspokojit svoje potřeby, dosáhnout nějakého cíle jako například získat peníze, moc a postavení. Když emocionálně reaktivní typ může být v některých případech přesvědčen, že se mu agrese vyplatí, tak může u instrumentálního typu zase propuknout hněv a může reagovat zuřivě. Typickým příkladem instrumentálního agresora je tyran ve skupině, který si v kolektivu vybere oběť a šikanuje ji. Tyrani jednají chladně a záměrně. Svě oběti si sami vybírají a agresivní scény aranžují. Mají silnou potřebu ovládat druhé lidi a schovávají strach za převahu nad nimi, ale nedávají najevo žádné emoce a jednají velmi takticky se záměrem ublížit oběti.

Podobně jednají antisociální osobnosti s výraznými agresivními prvky, kteří záměrně vyhledávají konflikty a podněcují agresivní střety, neboť chtějí přesvědčit sami sebe, že jsou tvrdí silní a mocní, pohrdají sentimentalitou, soucitem a něhou. Odmítnutí citů je chrání před důsledky odmítání ze strany rodičů. Neustále si drží odstup od lidí svou výzvou k boji a vyvolávají vůči sobě u jiných hostilitu a potom musí být připraveni čelit agresi odplatou.

Dalšímy typy agresorů:

- 1) Nadměrně kontrolující svoje agresivní impulzy
- 2) Lidé, kteří mají potěšení z krutosti
- 3) Psychopatické osobnosti
- 4) Jedinci, kteří vnímají druhé na základě hostilní atribuční chyby
- 5) Osobnosti typu A
- 6) Internalisté a externalisté

Agresori, kteří nadměrně kontrolují svoje agresivní impulzy potlačují otevřené projevy agrese, jsou svým okolím vnímány jako slušní, zdvořilí s dobrými mravy. O to jsou však nebezpečnější než agresori se slabou kontrolou agresivních impulzů. Mohou kdykoliv vybuchnout a uvolnit veškerou dosud drženou agresi a zaměřit ji na spáchání jednoho velmi často hrůzného činu. Agrese je nečekaná a náhlá.

Lidé, kteří mají potěšení z krutosti se dopouštějí násilí na druhých, aby uspokojili svoji potřebu vidět a slyšet trpícího jedince. Z utrpení druhých mají potěšení. Agresori tohoto typu mají potěšení z ponižování druhého, prožívají radost, když mohou pozorovat strach u svých obětí. Chtějí si dokázat, že si zaslouží respekt od druhých, protože trpí úzkostí z toho, že jiní nedoceňují jejich sílu a moc. Smyslem jejich života někdy bývá snaha uplatňovat extrémní kontrolu nad jinými a způsobovat jim tak utrpení.

Psychopatická osobnost agresora je emocionálně chladná s nedostatkem citu vůči jiným lidem. Tito agresori se dopouštějí násilných činů, více využívají zbraně a jsou agresivnější ve vězení. Typické jsou klinické rysy krutosti a necitelnosti a chronický antisociální a nestabilní životní styl. Dále nemají dostatečnou sebekontrolu, nezdrženlivost. Když se rozhodnou dosáhnout po čem touží, nejsou schopni zadržet nebo zastavit svoje chování ani ve chvíli, kdy hrozí trest. Postrádají empatii a v jejich úvahách nehraje roli budoucnost. Jsou predisponováni k predátorskému typu násilí.

Dalším typem agresorů jsou lidé, kteří vnímají druhého na základě hostilní atribuční chyby. To znamená, že člověk připisuje zlé úmysly druhým osobám a není schopen vnímat jejich motivy jinak, než pouze jako úmysl ublížit. Tito lidé při řešení

interpersonálních konfliktů použijí prostředků agresivní odplaty. Nemají totiž dostatečně rozvinuté emoční a sociální vazby k druhým lidem. Vědci také zjistili, že čím větší tendenci k hostilní atribuční chybě člověk má, tím více se dopouští násilných kriminálních činů.

Do kategorie osobnost typu A patří lidé, kteří jsou značně soutěživí, touží po vítězství, chtějí přesáhnout všechny ostatní a dokáží pro to udělat cokoliv. Jsou to osoby extrémně soutěživé, se sklonem k reakcím hněvu, k hostilitě a agresivitě. Stresující podněty v nich vyvolávají zejména hostilní agresi.

U internalistů převládá pocit, že jsou schopni ovlivňovat podněty přicházející z vnějšího prostředí a agresi chápou jako jediný prostředek jak kontrolovat průběh svého života, jak dosahovat svých cílů, jak se zbavovat překážek a jak manipulovat s jinými lidmi. Externalisté jsou přesvědčeni o své bezmoci ovlivnit vnější prostředí.

Nepovažují agresi za instrumentální hodnotu a agresivně reagují po opakované a nesnesitelné provokaci. (Čermák, 1999, s. 69 -78)

Agresivní chování vůči lidem má nejen svůj subjekt, tedy agresora, ale i svůj objekt v podobě lidské oběti. Bude-li oběť na agresivní útok vůči sobě odpovídat agresivním protiútokem, může se stát sama agresorem. Nejsilnějším motivačním faktorem agrese je v tomto případě touha po odplatě. Vede většinou k útoku fyzickému, verbálnímu, k urážce, kárání či vede k trápení. Důležitá je však interpretace útoku ze strany oběti. Jestliže oběť přisuzuje útočnickovi záměr ublížit nebo považuje útok jako nespravedlivý, pak je agrese nejvíce dosažitelnou alternativou. Útočnickův záměr ublížit je totiž nejsilnějším motivem k odplatě. (Čermák, 1999, s. 51)

Agresivně se chová buď jedinec sám, nebo také ve skupině. Agresivnímu chování samotného jedince jsem již věnovala pozornost v předešlém textu, ale považuji za důležité zmínit se také krátce o skupinovém agresivním jednání. V každé sociální skupině dochází k deindividualizaci, tedy k procesu, kdy jedinec přestává ve skupinových podmínkách vnímat sám sebe. Podle Zimbarda je agrese výsledkem této ztráty individuální identity ve skupině. Narušují se i mechanismy inhibice agrese. Jedinec ve skupině ztrácí kontrolu nad svým agresivním chováním, které by jinak bylo potlačeno se strachem před sankcemi nebo ze sociálního nesouhlasu. Prožívá

sebeopodceňování , je méně sebekritický ke svým činům a přestává se zajímat, co si o něm myslí druzí. Strach, vina, stud nebo úzkost se zeslabují, ztrácí schopnost rozlišovat realitu a neumí rozlišit mezi agresí ospravedlnitelnou a neospravedlnitelnou. Cíl agrese nemá pro jedince ve skupině znaky konkrétního člověka, vnímá je jen jako objekt, který má být napaden. Pravděpodobnost výskytu skupinové agrese je ovlivněna podmínkami deindividuace, a to anonymitou, příslušností ke skupině, sdílením odpovědnosti za výsledek jednání se členy skupiny nebo vzdání se odpovědnosti, dvojznačnost situace, změněný stav vědomí pod vlivem drog a alkoholu.

Zejména anonymita a vzdání se odpovědnosti za agresi a užití alkoholu či drogy patří mezi hlavní agresivní prvky. Příkladem mohou být různé demonstrace, násilnická hnutí, ale i různé kliky a gangy.

Příkladem může být také v dnešní době aktuální agrese sportovních diváků, kdy fanoušci se identifikují se sportovním týmem. Rozhodnutí sudího, který podle názoru fanoušků znevýhodňuje jejich tým, vnímají jako nespravedlivá. Skupiny sportovních diváků mají málo pozitivních emocí. Příčinou vzniku této agrese je zejména útočné chování před shlédnutím zápasu a negativní reakce na rozhodování rozhodčího.

Na agresivní chování skupin má také vliv frustrace sociálních skupin, která je odvozena z nespokojenosti, z nenaplněných potřeb a z očekávání ve vztahu ke společnosti. Důsledkem toho jsou nepokoje, povstání, občanské války a jiné formy kolektivního násilí. (Čermák, 1999, s. 81-89)

2.2 Agresivní jednání dětí

Agresivní jednání má vzrůstající tendenci a stále se posouvá do nižších věkových kategorií. Proto se zaměřuji na agresivní chování dětí a v poslední části této podkapitoly podrobněji popisují agresivní chování dětí středního školního věku.

Způsoby chování a jednání dítěte se začínají vyvíjet již v prenatálním období dítěte. Obavy a úzkosti matky v těhotenství se mohou projevit u dítěte ve vzrušivém chování již po jeho narození. Matka by měla být v období těhotenství obklopena láskou a péčí.

Když dítě od narození pocítuje, že je pod vnější ochranou zásahů svých rodičů, má menší potřebu rozvinout agresivní chování.

Některé děti již od svého narození, tedy v novorozeneckém období, projevují svou agresivitu křikem a pláčem. Vychází zevnitř a dítě tím dává najevo, že mu chybí tělesná ochrana a dostatek mateřského mléka.

Některé děti již v tomto období reagují citlivěji na vnější podněty a sebemenší nepříjemný podnět na ně působí agresivně. Některé děti nejsou schopny své reakce ovládat.

Přílišné omezování novorozence vyvolává násilné chování proti vnucovanému omezování. Situace, které vyvolávají u matky stres se odráží v charakteru dítěte.

První agresí dítěte je křik v okamžiku, kdy se narodí. Jedná se o agresivní impulz života. Následné útočné křiky souvisí s životními potřebami dítěte. Zde je namístě laskavost rodičů, která brzdí rozvoj agresivní komunikace. Důležitý je v tomto období pocit lásky.

3 – 9 měsíců:

Pokud je mezi rodiči a dítětem emocionální vztah, do vědomí dítěte v tomto věku nevnikají úzkosti, které by ho činily agresivním. Dítě pozoruje okolí a snaží se navázat komunikaci.

9 – 18 měsíců:

Objevují se první provokace ze strany dítěte. Agresivně reaguje na první zákazy svých rodičů, které se samo snaží přestupovat. Zákazy u dítěte vzbuzují hněv a dítě pak zaujímá aktivní postoj proti omezování. Již začíná používat slůvko „ne“ na požadavky rodičů.

Dítě odmítá jídlo jako násilnický prostředek proti přání rodičů. Je to určitý projev hněvu proti rodičům. Některé děti mají strach usínat z obavy, že budou odloučeni s rodiči.

18 měsíců – 3 roky:

Dítě si již začíná uvědomovat své „já“ a reaguje již na frustraci.

Ve dvou letech dítě začíná již "bojovat" s rodiči. Agresi projevuje tím, že kope, buší pěstičkami, kouše. Objevují se první záchvaty vzteku, když chce, aby mu bylo splněno přání.

Fyzický trest však v tomto případě agresivitu dítěte ještě více vydráždí.

3- 6 let:

Jedná se již o období kontrolovaného hněvu. Objevují se u dítěte nadávky, užívá sprostá slova jako provokaci dospělých, které chce šokovat. Vnitřní agresí je objevování sprostých slov.

Toto období je obdobím nejrůznějších her. Dítě začíná navštěvovat mateřskou školu a projevuje se i agresivita mezi dětmi.

7 – 12 let:

Tento věk dětí bývá označován za období uvážené agresivity. Pro rodiče je to období relativního klidu a z hlediska jejich výchovy také obdobím nejsnazším.

Dítě se sžilo se svými spolužáky, které si vybralo. Dítě se považuje za rovnocenného mezi svými vrstevníky a sdílí s nimi společné zájmy. Snaží se zapojit do sociální skupiny a je vnímavější vůči školní výuce a výchově. Lze říci, že se jedná o mezidobí mezi minulou a budoucí opozicí vůči rodičům. Jeho chování je motivováno a zaměřeno na spolužáky a učitele, na socializaci, kde není tolik příležitostí k projevu násilí. Potlačuje své impulzy ve prospěch sociálního chování.

Normálním projevem agresivity u chlapců je jejich obliba ve fyzických hrách a soutěžení, při nichž uplatňují svou sílu. Část latentní agresivity je totiž stále bdělá. Impulzy k agresivnímu chování jsou odváděny k úspěchu ve škole a vztahové oblasti.

U dívek se projevuje agresivní chování ve slovním vyjadřování, hádkami a soupeřením mezi kamarádkami. Když se dívka rozhněvá na své okolí, nedává to najevo hrubostí jako chlapci, ale obrátí svůj hněv proti sobě. Začne se to projevovat např. bolením žaludku nebo poruchami spánku.

Pokud tyto normální projevy agresivity neovládnu chování dítěte a dítě jim nepodlehne natolik, aby mu to působilo problémy ve vztazích, v jeho radosti z pobytu ve společnosti, aby mu to nebránilo se učit a mít kamarády. Pokud tyto normální projevy nekomplikují rodinný život, je třeba je akceptovat.

Avšak návštěva nejrůznějších sportovních oddílů agresivní chování netlumí, vše je pouze v komunikaci.

Rodiče chtějí, aby se děti dokázaly bránit a právě to je výchova k agresivnímu jednání. Dítěti, které se stalo obětí agrese, rodiče často vytýkají, že se neumí bránit. Dítě to samo nedokáže a čím je subtilnější a inteligentnější, tím méně se může bránit a mohlo by se stát, že by proto použilo zbraň nebo nůž. Úkolem rodičů je, aby chránili ty, kteří jsou předurčeni stát se oběťmi. Většinou jsou to ti, kteří mají dobrý prospěch, a komu se spolužáci chtějí pomstít. Nejtypičtější projevem agrese bývá v tomto období školní šikana.

Platí zde to, že čím více dítě upřednostňuje slovní projev, čím lépe se vyjadřuje, čím více přemýšlí, čím má lepší úspěch ve škole, tím méně se projevuje agresivním jednáním.

Adolescence (dospívání):

Dospívání je velmi bouřlivým obdobím. Je charakterizováno určitým odmítáním rodičů tvrdými slovy, jestliže zrovna nedělá naschvály. Rodiče to s obtížemi snášejí. Adolescent obrací agresivní impulzy k rodičům, aby se mohl stát dospělým, neboť musí nalézt vlastní identifikaci. Rozumí si nejvíce se svými vrstevníky a v tomto období je nebezpečí, že se přidá k nějaké partě. Příliv hormonů postupně ovlivňuje změnu charakteru dítěte. Chlapci podléhají emocím a nevěří, že by mu mohla rodina pomoci. U některých dívek se objevuje skutečná nenávisť vůči vlastnímu tělu.

Adolescent nečeká od rodinného okolí nic dobrého a při hledání nové vlastní identity

útočí na své okolí a sleduje jeho reakce. Bývají frustrováni, vykonávají jen nezbytné činnosti, které jim zabezpečí, že nebudou mít problémy doma ani ve škole, život v rodině je jim lhostejný a nezajímají se ani o to, co dělají kamarádi. Náladu mají střídavou. Nejdříve je záchvat nadšení a pak zase sarkasmus. Často také obrací svou agresivitu proti sobě, aby před ní chránil svou rodinu. U dívek se často objevují poruchy příjmu potravy, jako je anorexie či bulimie. (Antier 2004, s. 12-94)

Vraťme se k předmětu zájmu. Je to agresivní jednání či chování dětí v období středního školního věku.

Znalost norem chování a jejich respektování je nezbytnou podmínkou adaptace, umožňující dítěti žít v určité společnosti a být členem určité skupiny, v tomto případě být členem skupiny spolužáků. S pravidly se děti nemusí vnitřně ztotožňovat ani je vnitřně přijímat, mohou jim být lhostejná nebo je mohou odmítat, ale je třeba, aby je dodržovaly alespoň formálně na úrovni svého chování. Děti potřebují vnější kontrolu, která odměňuje žádoucí projevy a trestá nežádoucí. Když taková vnější kontrola zmizí, může se chování rychle změnit. Důležitá je také akceptace normy povinnosti, kterou musí dítě plnit v rámci své dané role školáka. Normy školy nemusí dítě vnitřně přijmout, nemusí se s nimi ztotožnit, ale ví, že je musí respektovat. Rozdílný je postoj k vrstevnické skupině, tedy k normám třídy. Tyto pravidla jsou akceptovány jako normy neformální skupiny, která si je sama zvolila. Většina spolužáků se s nimi identifikuje, považuje je za správné a v jejím souladu se také chová a vyžaduje jejich dodržování od ostatních členů skupiny. Dítě ve školní třídě se musí těmto normám přizpůsobit a pokud se nepřizpůsobí, je potrestán vyloučením ze skupiny, odmítnutím pomoci, izolací a v některých případech i šikanou. Škola vyžaduje od dětí přijatelnou úroveň adaptačních kompetencí, tedy určité znalosti norem a schopnosti podle nich ovládat svoje chování a potlačit reakce na aktuální impulzy. Adaptační kompetence školáka se během školního věku rozvíjí v závislosti na socializačních faktorech, kterými jsou soubory norem a způsoby chování osvojené v rodině. Rodiny se z hlediska životně uznávaných norem a hodnot liší. Dítě středního školního věku by mělo také mít určitou úroveň sebeovládání. Mělo by umět odložit nebo se vzdát aktuálního uspokojení, když je to vzhledem k situaci nevhodné anebo zakázané. Dítě v tomto věku nepochybuje o pravidlech chování, není ještě schopno s rodiči anebo s jinou autoritou polemizovat. Dává pouze najevo svou nelibost a nechotu požadavky plnit, ale podstatu norem

nespochybňuje. Kritériem správnosti se v tomto věku stávají hodnoty a normy uznávané skupinou, které jsou chápány jako obecně platné pro všechny bez rozdílu. Potřeba jistoty a bezpečí v tomto věkovém období spočívá v uspokojivém hodnocení. Chování dětí středního školního věku je ovlivňováno nejen potřebou pozitivního hodnocení, ale i potřebou pozitivního sebehodnocení. To znamená, že toto dítě má tendenci jednat tak, aby to v něm nevyvolávala pocity viny, které by je trápily a snižovaly jejich sebeúctu. Děti středního školního věku si začínají více uvědomovat, že musí také respektovat i zájmy jiných lidí. Začínají také klást důraz na rovnost požadavků i hodnocení.

Děti chápou jako nespravedlnost, když má učitel odlišné nároky na ně a na nějak neviditelně znevýhodněného spolužáka. Nejedná-li se o spolužáka somaticky postiženého, nesouhlasí s tímto postupem. Dítě totiž rozumově pochopí rozdíly v možnostech a schopnostech svého spolužáka, ale emočně nejsou schopni rozdílné hodnocení tolerovat. Rovnostářství je typickým projevem a bývá příčinou celé řady problémů. Velmi často se objevuje odpor třídy, který se může projevit silným odmítavým postojem k znevýhodněnému spolužákovi. Dítě diferencuje různé normativní systémy a proto je schopno se v různých situacích chovat jinak. Ví, kde je jaké chování přijatelné či žádoucí. K tomuto posunu dochází u dětí přibližně ve věku 10 let.

Postoj k normám chování se projevuje i ve vymezení "špatného činu". Dítě středního školního věku již dokáže charakterizovat špatný čin jako rvačku a ubližování jinému, popřípadě i jako neposkytnutí pomoci. Příčinou problémového chování je také neschopnost nebo neochota chovat se požadovaným způsobem. Může jít o výkyv v chování, kdy dítě není schopné ovládnout a odložit uspokojení nějaké své potřeby. V tomto případě nedokáže ovládnout svou impulzivitu. Děti mívají potíže s chováním a jejich chování pak učitel verbálně charakterizuje. Podle četnosti těchto charakteristik se nejvíce objevuje, že dítě provokuje, předvádí se, je agresivní, impulzivní, nedovede se ovládat, lže a vymýšlí si.

Nepřiměřenost sociálního porozumění může vyvolat opakované agresivní reakce. V tomto případě nejsou děti schopny odhalit chování spolužáků v různých sociálních situacích a mají sklon k rigidnímu způsobu zpracování informací. Mají sklon hodnotit úmysly jako nepřátelské. Když do nich například někdo strčí, hodnotí toto jednání jako projev hostility, i když jde o náhodu. Pak děti na všechny nepatrné signály reagují

agresivně. Sociální necitlivost se projevuje také agresí nepřímou, což je vysmívání, ponižování atd. Tyto děti nemají schopnost řešit sociální situace bez zkratkových reakcí, i když se jejich chování ukáže neefektivním.

Sklon chovat se agresivně závisí na emoční instabilitě, tedy na snadnosti nabuzení negativních emocí. Děti emočně dráždivé reagují impulzivně, tedy méně citlivě, agresivně.

U dětí ve středním školním věku se očividně projevuje sklon k afektivním reakcím, k dráždivosti, k tendenci upoutávat na sebe pozornost neadekvátním způsobem chování i sklon k některým projevům agresivity. V tomto věku dochází k proměně vnitřního rozdělení vrstevnické skupiny. Dětská skupina má své normy, což se projevuje vzrůstem problémů. Jestliže se některý člen skupiny nechová podle očekávání dané skupiny, bývá odmítán. Může být pak skupinou zesměšňován nebo ponižován a celá skupina (školní třída) nebude toto chování považovat za špatné. Souhlas většiny slouží jako potvrzení o přijatelnosti chování a je důvodem, že se v tomto věku objevuje šikana. Bývá definována jako násilné ponižující jednání jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se bránit. Je projevem zneužití postavení, které dítě získalo ve skupině a většinou se jedná o moc získanou fyzickou silou. Agresor má touhu dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat.

Většinou je šikana zaměřena vůči dětem, které jsou sociálně neatraktivní, mají ve skupině nízkou prestiž, jsou bezbranné s nízkým sebehodnocením, mají těsnější vazby s rodiči. Na silnější spolužáky si agresor netroufá. Většinou ze starších a silnějších má strach a je schopen na ně pouze žalovat. Je nutné si uvědomit, že šikana je záležitostí celé skupiny a signálem narušených vztahů i postojů k normám a to se díky skupině dále posiluje. Jde o nepříznivé hodnocení oběti, která není skupině sympatická a nikomu ve skupině neinponuje. Nikdo není ochoten se kvůli této oběti nijak angažovat. O vzepření takového jednání z důvodu obecného nesouhlasu dítě středního školního věku ještě není schopno uvažovat. (Vágnerová, 2002, s.276- 292)

Jsou-li děti ve věku do pěti let obětí násilí v rodině, častěji se ve věku 9- 12 let stávají nejen pachateli, ale i oběťmi šikany. Rozlišuje se agresivní oběť šikany, která byla většinou v ranném dětství ve vlastní rodině terčem nepřátelského zacházení, trestání nebo zneužívání, a dále pasivní oběť šikany. Agresivní děti, které oběti šikany nejsou, bývají svědky násilí, agrese a srážek dospělých lidí, ale nejsou jejich terčem.

Na děti, které se stanou oběťmi šikany již v mateřské škole, má vliv jejich vztah k rodičům. Důležitý je způsob jakým rodiče zasahují do dětské hry, jaká je citová blízkost rodičů a dětí, i vzájemné chování dětí. Výzkumy zjistily, že vysoká míra zasahování rodičů do dětského chování spojená s nízkou mírou odpovědi na zpětné dětské signály zvýšila riziko, že se jejich dítě stane obětí násilí svých věkových vrstevníků. Blízký citový vztah rodiče k dítěti zvyšuje riziko u chlapců. Chlapci, kteří mají úzký citový vztah k matce a odpovídají na konflikt s matkou úzkostí jsou předmětem násilí věkových vrstevníků častěji než chlapci, jejichž vztah k matce takový není. Dívky jsou na rozdíl od chlapců častěji vystaveni násilí svých vrstevníků, když mají pocit, že je matka nemá ráda, odmítá je nebo při konfliktu s matkou neodpovídají úzkostí, ale agresí.

Důležitý je tedy styl výchovy, aby neomezoval schopnost vyrovnat se s tlakem sociálního prostředí a tím se snižuje riziko, že se dítě stane obětí. Být obětí šikany v dětství zvyšuje pravděpodobnost, že se v dalším životě bývalá oběť stane pachatelem násilí. (Koukolík, 2008, s. 209)

Ve středním školním věku se také objevuje záškoláctví, které má různé příčiny. Jednou z příčin je impulzivní obranná reakce, kdy dítě utíká ze školy, neboť mu podle jeho subjektivního hlediska hrozí nějaké nebezpečí v podobě šikany anebo špatné známky. Další příčinou může být projev odmítnutí povinnosti chodit do školy, kdy škola je subjektivně považována za bezvýznamnou instituci, kam není třeba chodit. Obvykle jde o postoj, který sdílí rodina dítěte a pro tuto rodinu není školní úspěšnost jejich dítěte nijak významná. Proto dítě za záškoláctví netrestají.

Jako obranu v situaci ohrožení mají děti tendenci lhát a podvádět. Dobře vědí, že nemluví pravdu, ale chtějí být v souladu se svou skupinou. Důraz je kladen na neformální vrstevnické normy, což se také projevuje odmítáním žalovat nebo sdělovat dospělým něco, co by poškodilo jiného spolužáka, i když něco provedl. Prohřešek proti solidaritě ve třídě je trestán. Dítě řeší někdy konflikt dvou normativních systémů, a to norem celé společnosti a norem třídy (skupiny vrstevníků). Bývá pro něj v některých případech důležitější norma skupiny vrstevníků.

Imponující je také spolužák, který nerespektuje požadavky školy.

Takový spolužák potvrzuje před ostatními své kvality, že je schopen se postavit nejen proti ostatním, ale zejména proti autoritě. Je třídou vnímán jako odvážný, nezávislý a schopný se všude prosadit. Násilí může být hodnoceno jako přitažlivé a imponující

a tím může být považován spolužák za silného, schopného zvládnout obtíže a ohrožující situace. Převažuje v tomto období názor, že kdo je slabší na toho si lidé více dovolí, ale na silného si nikdo nedovolí. Problém výskytu agresivního jednání je tím vyšší, čím má dítě ve skupině větší vliv. (Vágnerová, 2002, s. 291-292)

Považuji za důležité zmínit se krátce také o rozdílu děvčat a chlapců ve vztahu k agresivnímu jednání. Je všeobecně známá skutečnost, že agresivita je výsadou chlapců, kteří mají rádi hry plné násilí a jsou na rozdíl od dívek většinou iniciátory násilných her i trestných činů. V současné době lze však porozovat, že agresivita dívek narůstá. Dívky jsou vedeny k nové ženské identitě, směsici koketnosti a emancipace. Nebojácná dívka je dnes oceňována jako šikovné dítě, které si lépe poradí s životními nesnázemi. Dívka ve věku 10 let se stává již obávanou. Lze pozorovat také vzestup slovní agresivity vůči rodičům a pak následují i agresivní protispolečenské činy. Mnohdy jsou to děvčata, která provokují agresivitu chlapců.

Chlapecké hry jsou spíše bojového rázu, hračkami jsou většinou meče nebo autíčka. Pro děvčata je typickou hračkou panenka nebo kuchyňka s nádobíčkem. Avšak dnešní dívky chtějí být silné. Současným modelem chování dívky je stát se svobodnou ženou, která řídí svůj život, řídí vlastní auto atd.

Skutečné nebezpečí hrozí dětem, jestliže s nimi nebudou rodiče komunikovat. Agresivním se dítě stává kvůli nedostatku slovní komunikace, nikoliv volbou hry. Televize a akční hračky dětem neškodí, pokud je používají přiměřeně a jejich rodiče se jim věnují, hovoří s nimi a snaží se co nejvíce si s nimi porozumět.

(Antier, 2004, s. 70-76)

Další skutečností, která má také velký vliv na agresivní chování dětí je rozchod a rozvod jejich rodičů. Rozchod rodičů od ranného věku dítěte vzbuzuje jeho agresivitu. Dítě přejímá moc od svého otce a začíná tuto moc uplatňovat na své matce. Stává se tyranem. Rodiče mají strach, že jejich rozvodem bude dítě traumatizováno. Dítě tak získává nad rodiči převahu a stává se tím agresivnějším.

Problémem je také situace, když místo tatínka zaujme nový partner, jehož legitimitu dítě neuznává. Jeho vztek a agresivita se tím zvyšuje.

Děti, které rozvod rodičů zakoušejí jako kruté ohrožení své jedinečnosti, přechází jejich vzpoura v krutost vůči vnějšímu světu a většinou v lhostejnost vůči utrpení ostatních. Některé děti se mohou zatvrdit proti dospělým a proti mezilidským vztahům.
(Antier, 2004, s. 95-96)

3. Působení rodinného prostředí na agresivní jednání.

3.1 Projekt průzkumu

Cílem průzkumu bylo zjistit, které faktory (proměnné) rodinného prostředí nejvíce ovlivňují agresivní jednání dětí středního školního věku. Průzkumný projekt byl zaměřen na úplné i neúplné či doplněné rodiny, na nezaměstnanost rodičů a na vzdělání rodičů ve vztahu k agresivnímu jednání dětí ve věku 10 až 11 let. Zajímala jsem se také o to, zda děti výše uváděného věku znají, co je agresivní chování a zda jsou schopny ho svými slovy charakterizovat, a dále, zda agresivně jednají více chlapci než děvčata a je-li více obětí než agresorů.

Na základě takto vytyčeného projektu jsem formulovala jednotlivé hypotézy.

Hypotézy:

H1) Předpokládám, že více jak 90% dětí ve věku 10 - 11 let ví, co je agresivní chování.

H2) Předpokládám, že je více dětí, které jsou oběťmi agresivního chování, než dětí, které jsou agresory.

H3) Předpokládám, že zkušenosti s agresivním chováním má větší počet dětí z neúplných, resp. doplněných rodin než dětí z rodin úplných.

H4) Předpokládám, že mezi dětmi, jejichž alespoň jeden z rodičů je nezaměstnaný bude více jak 40% agresorů.

H5) Předpokládám, že děti, u kterých jeden nebo oba z rodičů mají základní vzdělání mají větší sklony k agresivnímu chování než děti, u nichž jeden nebo oba z rodičů mají vysokoškolské vzdělání.

H6) Předpokládám, že se agresivního chování dopouštějí více chlapci než děvčata.

Charakteristika průzkumu:

1) Použitá metoda

Celý průzkum byl orientován kvantitativně a průzkumná data jsem získala explorativní metodou, a to anonymním dotazníkem.

Provedla jsem statistickou analýzu získaných dat, které jsem shromáždila, třídila, zpracovávala a vyhodnocovala.

Na základě analýzy dat jsem provedla verifikaci hypotéz, tedy ověřila jsem, zda lze hypotézy potvrdit nebo vyvrátit.

A na základě výsledků ověřování hypotéz jsem vyslovila závěr, ke kterému jsem svým průzkumem dospěla.

2) Výzkumný vzorek

Výzkumným vzorkem bylo 100 žáků čtvrtých tříd ze čtyř základních škol ve Zlíně. Z každé školy bylo 25 dětí.

3) Dotazník

Dotazník tvořilo celkem 13 otázek či položek. 10 otázek bylo uzavřených a respondenti měli zakroužkovat jednu z možných variant odpovědí. 2 otázky byly spíše doplňující a podmíněné kladnou odpovědí na předcházející otázku. V nich byla dána možnost zakroužkovat více možností odpovědí a bylo v nich možno doplnit i jinou další odpověď. 1 otázka byla otevřená a respondenti se vyjadřovali vlastními slovy.

Tento dotazník byl členěn na několik částí. První se týkala agresivního jednání (otázka č. 1-6), a to zda respondenti, tedy děti ve věku 10-11 let, znají pojem agresivního chování, zda byly někdy agresory nebo oběťmi agresivního chování, a to s další otázkou, jak se to projevuje, a zda byly někdy pozorovateli agresivního jednání.

Druhá část se týkala úplnosti rodiny, dosaženého vzdělání a zaměstnanosti rodičů respondentů (otázka č. 7 -12) a třetí část tvořila jedna otázka na pohlaví respondentů. příloha č. 1)

Průběh přípravy a sběru dat průzkumu:

Nejprve jsem formulovala hypotézy a na základě těchto hypotéz vytvořila anonymní dotazník pro žáky čtvrtých tříd základních, dětí ve věku od 10 do 11 let (střední školní věk).

V měsíci lednu 2009 byl proveden sběr dat. Dotazník vyplnilo 100 respondentů ze 4 zlínských základních škol. Z každé školy ho vyplnilo 25 žáků, které si vybrala sama základní škola. Výběr základních škol jsem provedla náhodně, losováním, ale při fyzické návštěvě a předložení dotazníků jsem se setkala s velkou neochotou ze strany ředitelů těchto škol. Odmítli dát svým žákům anonymní dotazníky vyplnit, a to s odůvodněním, že obsahují intimní otázky na rodinu, a děti nemohou bez souhlasu svých rodičů, ani anonymně, zakroužkovat odpovědi. Nepomohlo ani vysvětlování, proč daný výzkum provádím. Pouze díky ochotě některých ředitelů se mi podařilo zajistit potřebný počet respondentů podle stanoveného projektu, ale to vše za podmínky, že názvy škol nebudu ve své práci uvádět. Při sběru dat jsem byla v jedné třídě přítomna. Děti byly velmi ochotné dotazník ve vyučování vyplňovat a také ho dokázaly bez problému během několika minut vyplnit.

Vyplněné dotazníky jsem zkontrolovala a shledala, že je všech 100 dětí ve věku od 10 do 11 let řádně vyplnilo podle stanovených instrukcí.

Doba sběru potřebných dat se hledáním respondentů a neochotou škol velmi prodloužila.

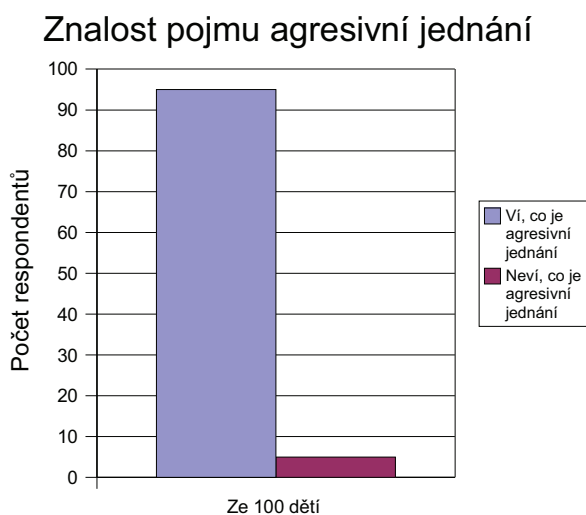
3.2 Analýza a interpretace výsledků průzkumu

Nejprve jsem vyhodnotila dotazník a zjištěné údaje statisticky zpracovala podle určitých kritérií, které níže popisují.

1) Znalost pojmu agresivní jednání.

Zjistila jsem, že z celkového počtu 100 respondentů jich 95 (95% všech dotázaných) ví, co je agresivní jednání. 5 respondentů (5%) neví, co je agresivní chování.

Ví, co je agresivní jednání	95	95%
Neví, co je agresivní jednání	5	5%

2) Zkušenost s agresivním jednáním.

Ze 100 respondentů jich má 80 zkušenost s agresivním jednáním, a to všichni jako pozorovatelé, 36 respondentů jako oběť a 19 respondentů jako agresor .

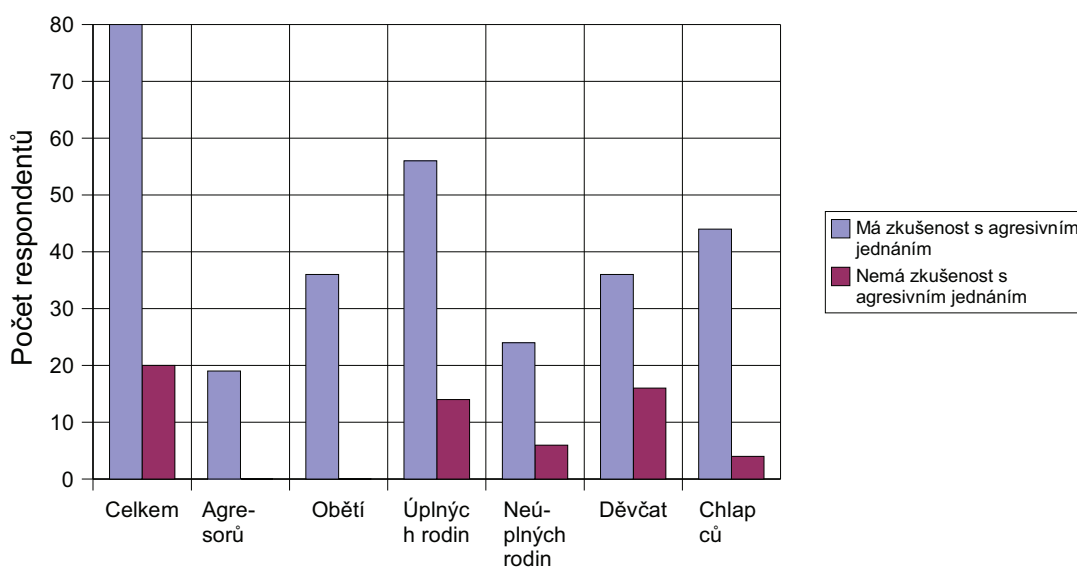
20 respondentů (z nichž je 16 děvčat a 4 chlapci) nemá s agresivním jednáním žádnou zkušenost. Z 20 dětí pochází 14 z rodin úplných a 6 z rodin neúplných.

Z 80 respondentů se zkušeností s agresivním jednáním, z nichž je 36 dívek a 44 chlapců, pochází 56 z rodin úplných a 24 z rodin neúplných,

Tabulka č. 1 Zkušenost s agresivním jednáním

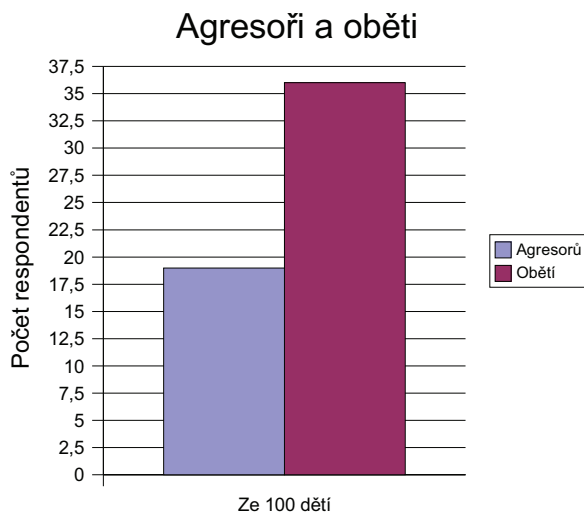
	Má zkušenost s agresivním jednáním	Nemá zkušenost s agresivním jednáním
Celkem	80	20
Agresorů	19	0
Obětí	36	0
Úplných rodin	56	14
Neúplných rodin	24	6
Děvčat	36	16
Chlapců	44	4

Zkušenost s agresivním jednáním

3) Agresoři a oběti.

Ze 100 dotázaných respondentů je 19 agresorů a 36 obětí.

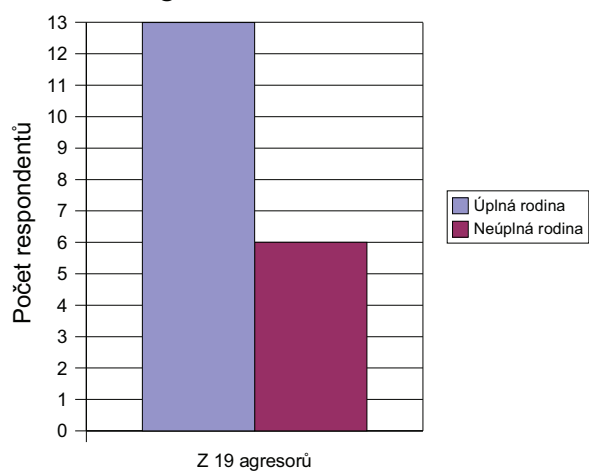

Z 19 agresorů je 5 děvčat a 14 chlapců, z nichž 13 pochází z rodin úplných a 6 z rodin neúplných, 10 jich je z rodin, kde jeden rodič je nezaměstnaný a 9 z rodin, kdy oba rodiče jsou zaměstnáni.

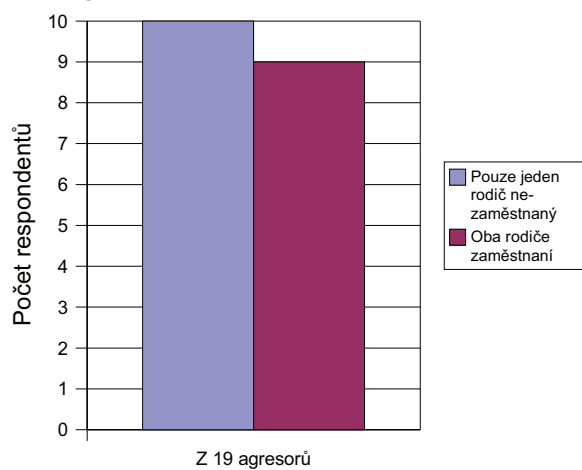
Z 19 agresorů jsou 4 jejichž matka má vysokoškolské vzdělání, 1 jehož otec má vysokoškolské vzdělání a 7 jejichž oba rodiče mají vysokoškolské vzdělání.

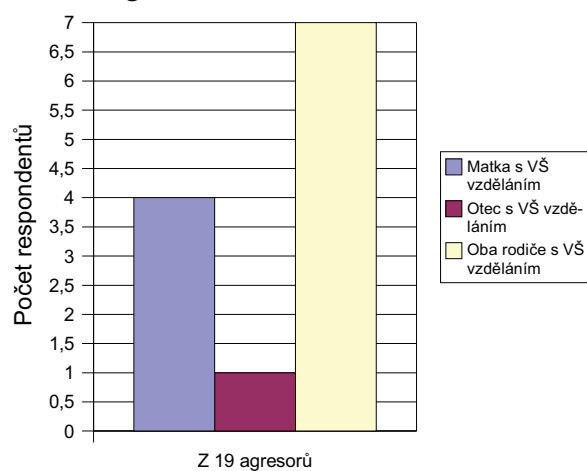
Agresori a rodina

Agresori a zaměstnanost rodičů

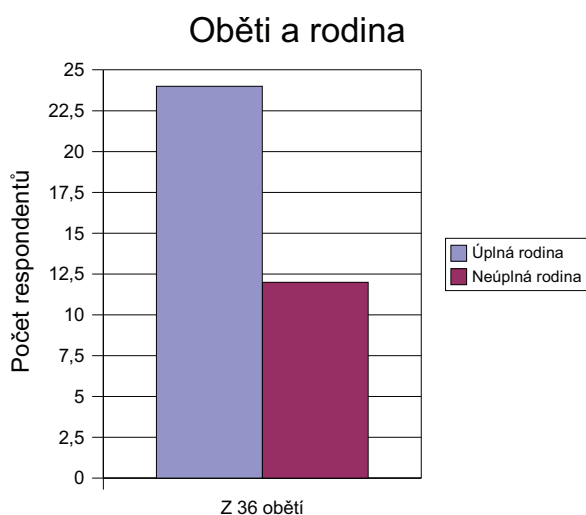
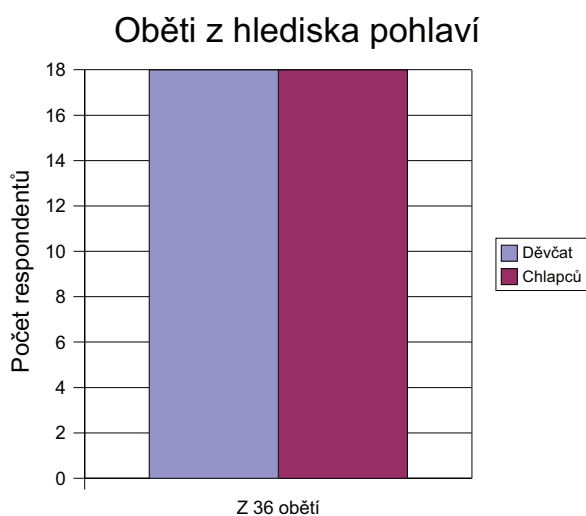

Agresori a vzdělání rodičů

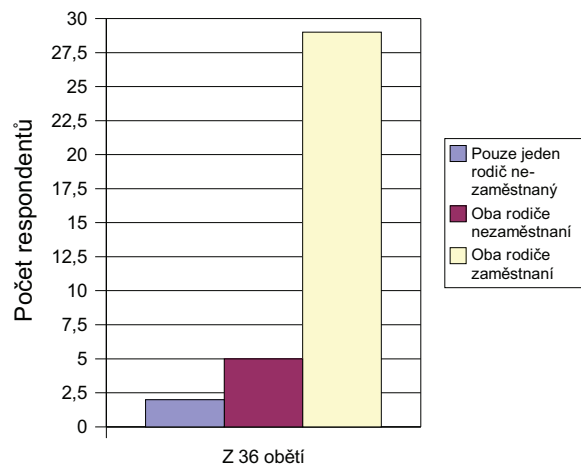

Z 36 obětí je 18 děvčat a 18 chlapců, z nichž 24 pochází z rodin úplných a 12 z rodin neúplných, 2 pochází z rodin, kde jeden rodič je nezaměstnaný a 5 z rodin, kde oba rodiče jsou nezaměstnaní a 29 z rodin, kdy oba rodiče jsou zaměstnaní.

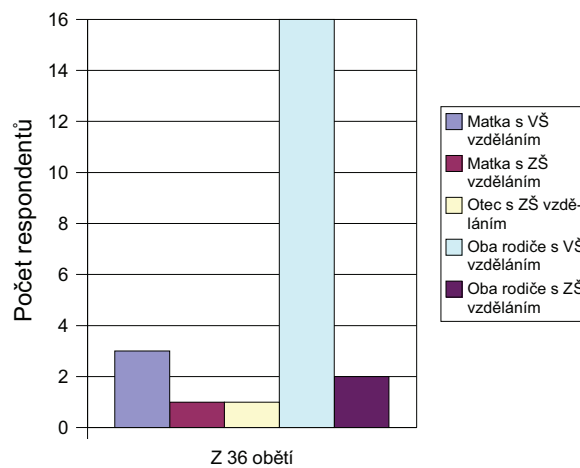
Z 36 obětí jsou 3, jejichž matka má vysokoškolské vzdělání a 1, jehož matka má základní vzdělání a 1, jejíž otec má základní vzdělání a 16, jejichž oba rodiče mají vysokoškolské vzdělání a 2, jejichž oba rodiče mají základní vzdělání.

Oběti a zaměstnanost rodičů

Oběti a vzdělání rodičů

Do této tabulky č. 2 jsem zpracovala přehled všech zjištěných proměnných, které mají souvislost s respondenty, kteří jednají agresivně (agresory) , a vůči kterým je jednáno agresivně (oběťmi)

Tabulka č. 2 Přehled o agresorech a obětech

	Agresorů	Obětí
Celkový počet	19	36
Úplná rodina	13	24
Neúplná rodina	6	12
Děvčat	5	18
Chlapců	14	18
Pouze jeden rodič nezaměstnaný	10	2
Oba rodiče nezaměstnaní	0	5
Oba rodiče zaměstnaní	9	29
Matka s VŠ vzděláním	4	3
Matka s ZŠ vzděláním	0	1
Otec s VŠ vzděláním	1	0
Otec s ZŠ vzděláním	0	1
Oba rodiče s VŠ vzděláním	7	16
Oba rodiče s ZŠ vzděláním	0	2

Na základě analýzy dotazníků jsem provedla verifikace hypotéz:

H1) Předpokládám, že více jak 90% dětí ve věku 10 - 11 let ví, co je agresivní chování.

Tato hypotéza byla potvrzena.

Analýzou dotazníku na základě třídění prvního stupně jsem zjistila, že 95% dotázaných dětí ve věku 10 -11 let ví, co je agresivní chování (jednání).

H2) Předpokládám, že je více dětí, které jsou oběťmi agresivního chování, než dětí, které jsou agresory.

Tato hypotéza byla potvrzena.

Analýzou dotazníku bylo zjištěno, že je 36 dětí, které jsou oběťmi agresivního chování a 19 dětí, které jsou agresory. Je tedy více obětí.

H3). Předpokládám, že zkušenosti s agresivním chováním má větší počet dětí z neúplných, resp. doplněných rodin než dětí z rodin úplných.

Tato hypotéza byla průzkumem vyvrácena.

Analýzou dotazníků jsem zjistila, že z 80 dětí, které mají zkušenost s agresivním chováním, pochází 56 dětí z rodin úplných a 24 dětí pochází z rodin neúplných. Je tedy více dětí, které pochází z rodin úplných.

H4) Předpokládám, že mezi dětmi, jejichž alespoň jeden z rodičů je nezaměstnaný bude více jak 40% agresorů.

Tato hypotéza byla průzkumem potvrzena.

Analýzou dotazníku bylo zjištěno, že ze 100 dotázaných bylo 17 dětí, jejichž alespoň jeden z rodičů je nezaměstnaný a z nich bylo 10 agresorů, což je více jak 40% (je to 58,8..%)

H5). Předpokládám, že děti, u kterých jeden nebo oba z rodičů mají základní vzdělání mají větší sklony k agresivnímu chování než děti, u nichž jeden nebo oba z rodičů mají vysokoškolské vzdělání.

Tuto hypotézu nebylo možno potvrdit ani vyvrátit, neboť z celkového počtu 100 respondentů jich bylo pouze 5, jejichž oba nebo jeden z rodičů má základní vzdělání. Nelze tedy objektivně určit, kdo má větší sklony k agresivnímu jednání.

Analýzou dotazníků bylo zjištěno, že ze 100 dotázaných je 19, kteří jednají agresivně. Žádné z těchto dětí nebylo z rodiny, kde oba nebo jeden z rodičů mají základní vzdělání. 12 z 19 dětí pochází z rodin, kdy oba nebo jeden z rodičů má vysokoškolské vzdělání.

H6). Předpokládám, že se agresivního chování dopouštějí více chlapci než děvčata.

Tato hypotéza byla průzkumem potvrzena.

Analýzou dat dotazníků bylo zjištěno, že ze 100 dotázaných dětí bylo 19 dětí, které se chovají agresivně, a to 5 děvčat a 14 chlapců. Je tedy více chlapců, kteří se chovají agresivně.

Z výsledků ověřování hypotéz lze vyslovit závěr, ke kterému mnou prováděný průzkum dospěl. Není pochyb o tom, že děti ve věku 10 - 11 let vědí, co je agresivní jednání a jsou schopny ho výstižně popsat svými slovy. Informovanost dětí se jeví v této oblasti dostatečná.

Také se mi podařilo prokázat tvrzení, že je mezi dětmi ve věku 10 - 11 let více obětí než agresorů. A, že je více agresorů chlapců než děvčat.

Přímo se nepotvrdilo, že by na získání zkušenosti s agresivním jednáním měla převažující vliv neúplná rodina dítěte. Avšak v relaci s celkovými počty respondentů, kteří pochází z úplných nebo z neúplných rodin, vyplývá, že z celkového počtu 30 respondentů z rodin neúplných jich má 24 zkušenost s agresivním jednáním, a že z celkového počtu 70 respondentů z rodin úplných jich má 56 zkušenost s agresivním jednáním.

Potvrdilo se, že agresivní jednání dětí je z více jak 50% ovlivňováno nezaměstnaností jednoho z jejich rodičů.

Cílem průzkumu bylo zjistit, které faktory rodinného prostředí nejvíce ovlivňují agresivní jednání dětí středního školního věku.

Z celkového počtu 100 dotázaných dětí, je pouze 30 dětí z rodin neúplných a převažuje počet dětí z rodin úplných, kterých je 70. Z této skutečnosti vyplývá, že nemůže být víc agresorů z rodin neúplných než z rodin úplných.

Z 30 dětí z rodin neúplných je pak 6 agresorů a ze 70 dětí z rodin úplných je agresorů 13. Lze tedy konstatovat, že neúplnost rodiny je faktorem rodinného prostředí, který ovlivňuje vznik agresivního jednání.

Dále nejvíce agresivní jednání ovlivňují materiálně-ekonomické faktory rodinného prostředí, mezi něž patří nezaměstnanost. Ze všech 100 dětí bylo 17, jejichž oba nebo jeden z rodičů jsou nezaměstnaní. Ze 17 dětí je 10 agresorů pocházejících z rodin, kde jeden z rodičů je nezaměstnaný.

Vliv základního vzdělání obou nebo jednoho z rodičů jako negativního kulturně-výchovného faktoru rodinného prostředí se nepodařilo prokázat, neboť ze 100 dotázaných dětí bylo pouze 5 dětí, jejichž oba nebo jeden z rodičů mají základní vzdělání.

Překvapujícím zjištěním byla skutečnost, že ze 100 dotázaných bylo 41 dětí, jejichž oba nebo jeden z rodičů mají vysokoškolské vzdělání.

Závěr

V tento okamžik mám nelehký úkol, a to konstatovat, zda má práce splnila cíle, které jsem si stanovila. Předpoklad, že rodinné prostředí má jeden z hlavních vlivů na agresivní jednání odborná literatura potvrdila. Vyplynula z ní také skutečnost, že rodinné prostředí zahrnuje velmi široký rejstřík nejrůznějších faktorů a podmínek, které se vzájemně prolínají a spoluovlivňují chování či jednání dětí. Faktory rodinného prostředí se samozřejmě prolínají i s faktory okolních prostředí.

Je zřejmé, že na vznik agresivního jednání nepůsobí pouze jeden faktor, ale souhrn určitých "akordů" faktorů, které ve svém souznění probudí v dětech určité jednání. Není-li souhra harmonická, je to impulz k agresivní reakci dítěte. Tato přirozená skutečnost se stává problémem ve chvíli, když dítě svým agresivním jednáním dosáhne svého cíle, když je tím úspěšné, a zakoduje si toto jednání do paměti jako scénář a v podobné situaci jedná podle scénáře agresivně.

Jak uvádím ve své práci, rodinné prostředí je bezprostředním prostorem, do kterého se člověk rodí, aniž by si ho vybíral, ve kterém žije a které ho ovlivňuje. Tento prostor však netvoří pouze materiální hodnoty jako je vybavení bytu či materiální zázemí, ale také vzájemné vztahy mezi jednotlivými členy rodiny a jedna z důležitých je také komunikace mezi členy v rodině, zejména mezi rodiči a dětmi.

Z krátkého kvantitativního anonymního průzkumu mezi dětmi od 10 do 11 let, který je popisován v kapitole č. 3 a v jejich podkapitolách, jsem bez problému zjistila že děti tohoto středního školního věku ví, co se je agresivní jednání a jsou schopny toto jednání charakterizovat svými slovy (potvrzená hypotéza H1, že více jak 90% dětí ve věku od 10 do 11 let ví, co je agresivní jednání). Dále se logicky potvrdilo, že mezi dotázanými je více obětí agresivního jednání než agresorů. (hypotéza H2). Ze 100 dětí bylo zjištěno 36 obětí agresivního jednání a 19 agresorů z nich 5 děvčat a 14 chlapců. Lze tedy říci, že agresivního jednání se dopouštějí více chlapci než děvčata (potvrzena hypotéza H6).

Problém byl pak s hypotézou H 5, kdy nebylo možno hypotézu verifikovat, tedy nebylo možné objektivně posoudit, zda větší sklony k agresivnímu jednání mají děti z rodin, kde oba nebo jeden z rodičů mají základní vzdělání než děti, jejichž rodiče mají vysokoškolské vzdělání. Problém spočíval v tom, že ze 100 dotázaných dětí uvedlo

pouze 5, že jejich rodiče mají základní vzdělání. Proto nebylo možno posoudit vliv tohoto faktoru na agresivní jednání.

Hypotéza H3) se na základě statistického zpracování dat nepotvrdila, ale bylo nutno přihlédnout k tomu, že ze 100 dotázaných pocházelo pouze 30 z rodin neúplných a 70 z rodin úplných.

Hypotéza H4) se potvrdila. Ze 17 rodin, kde jeden z rodičů je nezaměstnaný, bylo 10 agresorů.

Při zpracování praktické části práce jsem si uvědomila, že se velmi obtížně zjišťují faktory rodinného prostředí kvantitativním způsobem za použití anonymního dotazníku (explorativní metoda). Nejen, že jde o problém standardizace výběrového vzorku, a to nemluvě o zatížení výběrovou chybou, ale je třeba brát v úvahu, že při vyhodnocování dotazníků neexistuje zpětná vazba v podobě kontroly pravdivosti skutečností, které děti do anonymního dotazníku uváděly.

Jak jsem již uvedla v úvodu této práce, cílem bylo předložit odborné i laické veřejnosti přehledný text s praktickými poznatky, které by mohly být přínosem i inspirací pro tvorbu preventivních programů.

Avšak cíle bude dosaženo i tím, když se tato práce stane alespoň podnětem k zamyšlení pro současné nebo potencionální rodiče.

Resumé

Již samotný název této práce předem nastiňuje, co je jejím obsahem. Skutečnosti, které se týkají rodinného prostředí a rodiny jako sociální instituce a charakteristiky prostředí současné rodiny tvoří první kapitulu. Jedná se o přehledovou stat', v níž vymezují rodinné prostředí v celém sociálním systému. Rodinu představují jako určitý soubor prvků spojených vzájemnými vazbami, a která má své funkce. Pozornost je věnována zejména sociálizačně-výchovné funkci rodiny a socializačnímu procesu v rodině.

Pojem agresivního jednání je obsahem druhé kapitoly. Zde popisují také znaky a druhy agresivního jednání. V textu se zabývám vznikem agresivního jednání, které může být vyvoláno negativní emocí, hněvem, vztekem, zlostí, nebo které může být projevem naučeného chování. V této druhé kapitole se zmiňují o náchylnosti k agresi a o typech agresorů a krátce o skupinové agresi.

Třetí kapitola je věnována průzkumu, který jsem prováděla v rámci ověření teorie v praxi s cílem zjistit, které faktory či proměnné rodinného prostředí nejvíce ovlivňují agresivní jednání, a to se zaměřením na úplné a neúplné rodiny, na nezaměstnanost rodičů a jejich nejvyšší dosažené vzdělání. Nejdříve jsem uvedla hypotézy, které jsem si před prováděním průzkumu formulovala a na jejichž základě vytvořila anonymní dotazník. Dále charakterizují to, že jsem prováděla kvantitativní průzkum s využitím explorativní metody a že výzkumným vzorkem bylo 100 žáků ve věku od 10 do 11 let ze čtyř základních škol ve Zlíně, tedy z každé školy 25 žáků. Dále popisují celý průzkum od sběru dat po verifikaci hypotéz a vyslovení závěru, ke kterému jsem průzkumem dospěla. Výklad je doplněn grafy a tabulkami.

Snahou bylo, aby celá práce tvořila souvislý text a jednotlivé kapitoly na sebe logicky navazovaly.

Anotace

Celá práce je zaměřena na problematiku rodinného prostředí a jeho vlivu na agresivní jednání.

Teoretická část práce je logickým uspořádáním dané problematiky tak, aby bylo zřejmé, co je rodina a rodinné prostředí, jaké má funkce, význam a vliv na jednání v životě člověka. A dále co je agresivní jednání, jaké jsou znaky a druhy agresivního jednání. Pozornost je věnována agresivnímu jednání dětí, a to zejména dětí středního školního věku.

Praktická část je zaměřena na ověření teorie v praxi na zjištění faktorů rodinného prostředí, které mají vliv na vznik agresivního jednání dětí od 10 do 11 let.

Klíčová slova

Rodinné prostředí, rodina, agresivní jednání, agrese, agresivita, děti středního školního věku.

Annotation

This work focuses on the topic of family environment and its impact on aggressive behaviour.

The theoretical part creates a logical framework of the given subject matter concentrating on clear explanation of the “family” and “family environment” terms, their functions, importance and influence on behaviour in human lives. Analysis of aggressive behaviour, its definition, basic characteristics and typology are also presented. This part focuses mainly on aggressive behaviour of children, more concretely on children in middle pupilage.

The practical part concentrates on testing the theory in practical life and on finding those family environment factors that influence beginnings of aggressive behaviour in children of 10-11 year of age.

Keywords Family environment, family, aggressive behaviour, aggression, aggressivity, children in middle pupilage.

Seznam použité literatury

1. Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha: Portál, 2004, ISBN 80-7178-808-2.
2. Čermák, I. Lidská agrese a její souvislosti. Žďár nad Sázavou: nakladatelství Fakta, 1999, ISBN 80-902614-1-8.
3. Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. eds. Agrese, identita, osobnost. Sdružení SCAN, 2003, ISBN 80-86620-06-9.
4. Hajný, Martin. O rodičích, dětech a drogách. Praha: Grada, 2001, s. 78, ISBN 80-247-0135-9.
5. Chráska, M. Metody pedagogického výzkumu. Praha: Grada Publishing, a.s., 2007, ISBN 978-80-247-1369-4.
6. Kohoutek, Rudolf. Sociální psychologie II. Brno: Institut mezioborových studií, 2007
7. Kohoutek, R. Terminologický slovník pro sociální pedagogy. Brno: Institut mezioborových studií, 2007.
8. Kohoutek, Rudolf. Sociální psychologie. Brno: Institut mezioborových studií, 2004.
9. Kraus, B., Poláčková, V. et al. Člověk-prostředí-výchova, K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001, ISBN 80-7315-004-2.
10. Kraus, B. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-383-3.
11. Kraus, B. Sociální patologie. Hradec Králové, Gaudeamus, 2007, ISBN 978-80-7041-896-3.

12. Koukolík, F. Drtilová, J. Vzpoura deprivantů. Nestvůry, nástroje, obrana. Praha: nakladatelství Galén, 2008, s 209, ISBN 978-80-7262-410-2.
13. Lovasová, L. Děti a jejich problémy, rodinné vztahy. Sdružení Linka Bezpečí, 2005.
14. Matějček, Zdeněk, Dytrych, Zdeněk. Nevlastní rodiče a nevlastní děti. Praha: Grada Publishing, 1999, ISBN 80-7169-897-0.
15. Možný, Ivo. Sociologie rodiny 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 2002, ISBN 80-86429-05-9.
16. Možný, Ivo. Rodina a společnost. Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 2006, ISBN 80-86429-58-X.
17. Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. Praha: Portál, 1995, ISBN 80-7178-049-9.
18. Vágnerová, M. Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy. Praha: nakladatelství Karolinum, 2002, ISBN 80-246-0181-8.
19. [http://www.ims.cz/Problémové, disociální a antisociální chování](http://www.ims.cz/Problémové,_disociální_a_antisociální_chování) (přednáška PhDr. G. Palovčíkové CSc., 2008)
20. [http://www.rodina.cz/Národní zpráva o rodině 2004](http://www.rodina.cz/Národní_zpráva_o_rodině_2004)
21. <http://www.czso.cz/publikace> 41n2-02, 1112-02, 4001-02 až 4001-08

Seznam příloh

Příloha č. 1

Dotazník pro žáky základních škol ve věku od 10 do 11 let

1

Příloha č. 1

Dotazník pro žáky základních škol ve věku od 10 do 11 let

Prosím o vyplnění tohoto anonymního dotazníku. Zjištěné údaje budou využity při zpracování diplomové práce.

Svou odpověď **zakroužkuj**.

Do volných řádků napiš odpověď svými slovy.

1. Co je podle tebe agresivní chování?

2. Ty sám(a) se chováš někdy agresivně?

- a) **Ano**
- b) **Ne**

- kdo zakroužkoval ANO -

3. Jak se to projevuje? Můžeš zakroužkovat i více odpovědí

- a) Rozbívám někdy spolužákům jejich věci.
- b) Ublížuji někdy svým spolužákům nebo jiným dětem.
- c) Posmívám se někdy svému spolužákovi či spolužačce nebo jiným dětem.
- d) Ublížuji někdy zvířatům.
- e) Jinak a jak.....

4. Chová se k Tobě někdo agresivně?

- a) **Ano**
- b) **Ne**

- kdo zakroužkoval ANO -

5. Jak se projevuje? Můžeš zakroužkovat i více odpovědí

- a) ničí mi věci
- b) bije mě
- c) posmívá se mi
- d) bezdůvodně mi nadává
- e) Jinak a jak.....

6. Setkal(a) jsi se někdy s tím, že se někdo choval agresivně k druhému?

- a) **Ano**
- b) **Ne**

7. Jsou rodiče rozvedení?

- a) **Ano** - jsou rozvedení

- b) **Ne** - nejsou rozvedení
- c) **Nevím**

8. S kým doma bydlíš?

- a) s **maminkou i tatínkem**
- b) s **maminkou** - tatínek se odstěhoval nebo zemřel
- c) s **maminkou a nevlastním tatínkem**
- d) s **tatínkem** - maminka se odstěhovala nebo zemřela
- e) s **tatínkem a s nevlastní maminkou**
- f) ani s maminkou ani s tatínkem - **jsem v dětském domově**

9. Pracuje maminka (jaké má zaměstnání)?

- a) **nemá práci** (je nezaměstnaná)
- b) **má práci** (je zaměstnaná)

10. Má tatínek práci (zaměstnání)?

- a) **nemá práci** (je nezaměstnaný)
- b) **má práci** (je zaměstnaný)

11. Jaké nejvyšší vzdělání má (měla) maminka?

- a) **základní školu**
- b) **odborné učiliště**
- c) **střední školu**
- d) **vyšší školu**

12. Jaké nejvyšší vzdělání má (měl) tatínek?

- a) **základní školu**
- b) **odborné učiliště**
- c) **střední školu**
- d) **vyšší školu**

13. pohlaví:

- a) **chlapec**
- b) **děvče**

Děkuji za vyplnění.